

Tautosakos darbai 70, 2025, p. 11–45
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.25.70.01>

Liaudiškumo ribos: vulgarizmų cenzūra Kristijono Donelaičio kūrinių leidyboje

VIKTORIJA ŠEINA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/050gfgn67>

seina@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0002-0943-1187>

SANTRAUKA. Straipsnyje nagrinėjamas stačiokiškos liaudiškosios leksikos ir frazeologizmų kupiūravimas ir eufemizavimas XIX–XX a. Kristijono Donelaičio kūrinių leidyboje. Dažniausiai buvo iškerpami arba keičiami organizmo šalinimo procesus nurodantys žodžiai ir iš jų sudaryti frazeologizmai. Straipsnyje išnagrinėti visi K. Donelaičio vulgarizmų eufemizavimo atvejai, aiškinantis, kaip jie keitė poetinio kūrinio stilių, semantiką ir metrą.

Pasitelkus Pierre'o Bourdieu kalbos sociologijos teorinę prieigą straipsnyje analizuojamos K. Donelaičio kūrinių rengėjų lingvistinės nuostatos sociokultūriniame konkreto meto kontekste. Keliami prielaida, kad rengėjų sprendimą šalinti K. Donelaičio kūrinių vulgarizmus galėjo lemti ir siekis užtikrinti poetui centrinę poziciją nacionalinės literatūros kanone. Nors šiame straipsnyje analizuojamas tik K. Donelaičio vulgarizmų cenzūros atvejis, jis atspindi bendrai XIX–XX a. lietuvių kultūroje vykusią stačiokiškos liaudies leksikos ribojimų dinamiką.

RAKTAŽODŽIAI: Kristijonas Donelaitis, vulgarizmas, cenzūra, lingvistinis habitus, kanonas.

The Limits of the Vernacular: Censorship of Vulgarisms in the Publishing Process of Kristijonas Donelaitis' Works

ABSTRACT. The article analyzes expurgation and euphemization of rough vernacular lexis and phraseologisms in the process of publishing Kristijonas Donelaitis' works in the 19th–20th centuries. Most frequently, words indicating the processes of physiological excretion, and phraseologisms formed using them were cut out or changed. All cases of euphemization of K. Donelaitis' vulgarisms are discussed in the article, explaining how they changed the style, semantics and meter of the poetic work.

Using Pierre Bourdieu's theoretical approach to the sociology of language, the article examines the linguistic attitudes of the editors of K. Donelaitis' works in the sociocultural context of the time. It is assumed that the editors' decision to remove vulgarisms from

Received: 15/10/2025. **Accepted:** 02/12/2025

Copyright © Viktorija Šeina, 2025. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

K. Donelaitis' works could also have been influenced by their desire to ensure the poet a central position in the canon of national literature. Although this article focuses on censorship of K. Donelaitis' vulgarisms, it reflects the general dynamics of restrictions imposed on vernacular lexis that took place in the Lithuanian culture in the 19th–20th centuries.

KEYWORDS: Kristijonas Donelaitis, vulgarism, censorship, linguistic habitus, canon.

Kas manosi turįs švelninti kai kuriuos šiurkščius,
bet, esant kaimietišškai atmosferai, suprantamus drastiškumus,
nepažįsta savičiausio Donelaičio kūrybos charakterio.

Hermann Buddensieg, *Metų* vertėjas į vokiečių kalbą, 1966
(Buddensiegas 2002: 213)

Kristijono Donelaičio (1714–1780) kūrybos recepcijoje nuo pat pirmosios *Metų* publikacijos (1818, parengė Liudvikas Rėza) esminiu šio kūrinio vertės bei svarbos tautinei kultūrai kriterijumi įvardytas *liaudiškumas* – autentiška lietuvininkų būrų kalbos, pasaulėvokos ir gyvenimo būdo raiška. Kita vertus, poeto sąmoningai pasirinkto žemojo stiliaus šiurkštumas daliai jo kūrinių redaktorių rodėsi problemiškas. Liaudiškai tiesmuki *Metų* ir pasakėčių posakiai ar paskiri žodžiai atrodė nederami grožinės literatūros kūriniui, juolab užimančiam centrinę poziciją nacionaliniame kanone.

Modernioji padorumo kaip socialinės normos samprata susiformavo XVI a. Europoje (Elias 2000). Kas laikytina nepadoria kalba, skirtingu metu, skirtingose visuomenėse ir net skirtingose tos pačios visuomenės grupėse įvairuoja. Viešojoje kultūroje padorumo ribas visais laikais brėžė visuomenės elitas. K. Donelaičio kūrybos leidyba kaip tik ir atskleidžia derybas dėl viešojo diskurso ribų: ar XVIII a. lietuvininkų kasdienė kalba turi teisę autentiškai reikštis spausdintu žodžiu, ar ją privalu filtruoti pagal konkretaus meto doroviškai priimtinos viešosios kalbos normą?

Apie K. Donelaičio vulgarizmų kupiūravimą ir eufemizavimą ligi šiol rašyta bendrame jo raštų redagavimo tyrimų kontekste. Daugiausia dėmesio šiai temai skirta tekstologų Daivos Krištopaitienės ir Miko Vaicekausko parengtuose *Metų* ir pasakėčių redagavimo istorijos tyrimuose. D. Krištopaitienė detalai suregistravo visas poeto raštų leidimuose atliktas kupiūras (2007: 32–35) ir pateikė glaustą vulgarizmų eufemizavimo santrauką (2004: 260). M. Vaicekauskas aptarė ne tik kritinių, reprezentacinių, bet ir Mykolo Biržiškos parengtų vadinamųjų mokyklinių K. Donelaičio raštų redagavimą (sovietiniai mokiniam skirti šio poeto kūrybos leidimai į tyrėjo akiratį nepateko; Vaicekauskas 2020). Šiame straipsnyje pirmą kartą nagrinėjami visi XIX–XX a. K. Donelaičio raštuose atlikti „nederamos“ leksikos ir frazeologijos redagavimo atvejai ne paskiros leksemos, bet visos ją supančios poetinės frazės ribose. Tik šiuo būdu įmanoma atskleisti, kaip teksto rengėjų intervencijos keitė ne tik K. Donelaičio poetinės kalbos stilių, bet vietomis ir semantiką.

K. Donelaičio vulgarizmų kupiūravimą ir eufemizavimą jau esu glaustai aptarusi analizuodama pirmosios Lietuvos Respublikos vadovėlių ir chrestomatijų rengimo principus (Šeina 2016: 168–170; Šeina, Kučinskienė 2024: 111–112). Šiame straipsnyje išplėčiau analizę tiek į XIX a., tiek į sovietmetį, lygindama įvairių redaktorių taikytas vulgarizmų cenzūros strategijas platesniame sociokultūriniame kontekste.

Pritardama M. Vaicekausko išvadai, kad K. Donelaičio kūrinių redagavimo strategijas lėmė sociokultūrinis kontekstas, leidinio tipas ir tikslai, šiame straipsnyje *Metų* ir pasakėčių kalbos „švelninimo“ istoriją nagrinėju viešosios kalbos normų ir liaudiškosios kultūros ribų aspektu. Kelio mokslinę hipotezę, kad K. Donelaičio kūrinių redagavimo principus, be kitų veiksmų (tokių kaip leidinio pobūdis ir tikslinė auditorija), lėmė ir konkretaus rengėjo (ar leidėjo) lingvistinės nuostatos. Ligi šiol jos buvo plačiau analizuotos aptariant tik pirmąjį, L. Rėzos parengtą, *Metų* leidimą (Jovaišas 1969: 119–127). Kaip matysime, XX a. poeto kūrybos redaktoriai tik iš dalies sekė L. Rėzos taisykloms – jie išplėtė „nederamų“ žodžių sąrašą, tad ir jų redakcinių sprendimų motyvus verta apsvarstyti išsamiau.

Šios publikacijos tikslas – detalai rekonstruoti vulgarizmų cenzūrą XIX–XX a. poeto kūrybos leidyboje, nagrinėti jos priežastis bei pasekmes sociokultūriniame kontekste. Tyrime pasitelkti K. Donelaičio raštų bei *Metų* leidimai nuo 1818 m. (neįtraukti leidiniai, kuriuose pateikiamos tik pavienės poeto kūrinių ištraukos) bei vulgarizmų cenzūros aplinkybes atskleidžiantys šaltiniai: poeto kūrybos leidimų pratarinės, recenzijos, su leidyba susiję archyviniai dokumentai, panašūs vulgarizmų cenzūros atvejai XIX–XX a. Lietuvos leidyboje.

Skaitytojų patogumui K. Donelaičio kūrinių citatos straipsnyje pateikiamos šiuolaikine rašyba iš D. Krištopaitienės ir M. Vaicekausko parengto poeto *Raštų* (t. 1, 2) leidimo (Donelaitis 2015, 2019). L. Rėzos ir Georgo Nesselmanno *Metų* vertimų citatos taip pat pateikiamos dabartine vokiečių kalbos ortografija.

TEORINĖ PRIEIGA IR TERMINIJA

Šiame tyrime cenzūros sąvoką vartoju ne institucionalizuotos visuomenės kontrolės, bet Pierre'o Bourdieu kalbos sociologijoje šiam terminui suteikta reikšmė: tai struktūrinė bet kurio lingvistinio lauko ypatybė – lauko veikėjų internalizuota kalbinio elgesio norma, reguliuojanti visų lauko diskursų pobūdį. Kuo autoritetingesnis yra kalbos vartotojas, tuo labiau jo diskursą reguliuoja kalbinio lauko normos (Bourdieu 1991: 138)¹.

1 Lietuvių auditorijai P. Bourdieu kalbos sociologiją ir konkrečiai cenzūros traktuotę pristatė Nijolė Keršytė (2024: 93–106).

Aiškinantis K. Donelaičio kūrinių rengėjų lingvistines nuostatas, pravartu pasitelkti P. Bourdieu sociologijoje plačiai vartojamą *habitus* sąvoką. Ji reiškia dispozicijų visumą, lemiančią konkretaus (šiuo atveju – lingvistinio) lauko veikėjų polinkį veikti arba reaguoti tam tikru būdu. Svarbu turėti omenyje, kad dispozicijas P. Bourdieu laiko socialinės aplinkos suformuotomis nuostatomis, kurios pasireiškia tariamai įprastomis praktikomis bei sampratomis, nors jų nereguliuoja jokios nustatytos taisyklės (ten pat: 12). Tad lingvistinis *habitus* – tai įsavintos kalbinės nuostatos, savotiškas kalbos jausmas, padedantis susivokti, koks kalbinis elgesys tam tikrame socialiniame kontekste laikomas deramu arba, atvirkščiai, nederamu.

Kilmė ir švietimo sistema, pasak P. Bourdieu, daro didžiausią įtaką lingvistinio *habitus* formavimui(si) (ten pat: 62). Tyrėjas daug dėmesio skyrė kalbos norminimui ir mokyklos vaidmeniui šiame procese. Lingvistikos autoritetų sukurtą normatyvinę bendrinės kalbos sistemą efektyviai skleidžia mokytojai, kuriems priskirtas vaidmuo diegti ją mokiniams kaip vienintelę teisėtą konkrečios bendruomenės kalbą (ten pat: 45). Pavyzdinis kalbos kodifikacijos ir normalizacijos rezultatas yra žodynas. Jame lingvistai ne tik sukaupia esamus kalbos resursus, bet ir užbrėžia socialiai priimtino kalbinio elgesio ribas, tam tikrus žodžius paženklindami specifinėmis santrumpomis vulg[arizmas], fam[iliarus] ir pan. (ten pat: 48). Kaip rodo lietuvių leksikografijos istorija, dalis tokių „užribio“ žodžių ilgą laiką apskritai nepakliūdavo į žodynus, ir taip susiformavo įspūdis, kad šie žodžiai bendrinėje lietuvių kalboje neegzistuoja (Melnikienė 2006: 110).

Lingvistinis *habitus* veikia ir literatūrinės (ar poetinės) kalbos ribų sampratą. Tik šiuo atveju mokinių nuostatos ugdomos ne gramatikomis ar žodynais, o specialiai vadovėliams bei chrestomatijoms parinktais (kai kuriais atvejais adaptuotais) literatūros kūrinių ar jų ištraukomis. Šie kūriniai mokinių automatiškai priimami kaip kanoniniai, o jų kalbinė raiška – kaip pavyzdinė (Guillory 1993: ix, 56). Švietimo sistemos įtaka literatūrinės kalbos sampratos formavimui(si) ypač aktuali nagrinėjant K. Donelaičio vulgarizmų cenzūrą, mat tradiciškai lietuvių skaitytojai su šio klasiko kūrinių susipažįsta būtent mokykloje.

Be kalbos sociologijos, šiam tyrimui svarbi ir deskriptyvinių kanono tyrimų teorinė prieiga. Iš P. Bourdieu darbų ji perėmė kultūros lauką reguliuojančios normatyvinės elito galios idėją: pasitelkdamas įvairias kultūrines praktikas, visuomenės elitas formuoja literatūros kanoną pagal savo estetines, etines, pasaulėžiūrines nuostatas ir užtikrina kanono sklaidą bei perdavimą ateities kartoms (efektyviausiai tai įgyvendina švietimo sistema). Vis dėlto dėl įvairių priežasčių kanone gali atsidurti kūriniai, neatitinkantys kurio nors iš kanono atrankos kriterijų (tarkim, poetinės kalbos padarumo ribų sampratos). Tuomet vadinamieji kanono tarpininkai (leidėjai, redaktoriai, kritikai, literatūrologai, vadovėlių autoriai ir kt.) imasi homogenizacinių praktikų, turinčių paslėpti šio kūrinio kitoniškumą kanono visumos kon-

tekste (ten pat: 57–63). Turint omenyje, kad dauguma „nepriimtina“ K. Donelaičio kūrinių leksiką šalinusių redaktorių savo autorinėmis publikacijomis tvirtino jam iškiliausio lietuvių klasiko vardą ([Rėza] 2014: 123–135; Biržiška 1918b; Kuzmickis 1932: 113–180; Ambrazevičius 1941), pagrįstai galima įtarti, kad jų pačių (ar leidėjų) internalizuotos kalbos normos neatitinkančią poeto kūrinių raišką redaktoriai „padailino“ siekdami sklandesnės K. Donelaičio kanonizacijos.

Ligšiolinėje donelaitistikoje iš poeto raštų šalinta šiurkšti liaudiška leksika dažniausiai buvo įvardijama obscenikos terminu ([Ambrazevičius] 1940a: 184; Krištopaitienė 2004: 260, 263; Vaicekuskas 2020: 41). Šis lotynų kilmės žodis paprastai verčiamas kaip nešvankybė, nepadorumas. Literatūrinės obscenikos tyrimuose dažniausiai aptariami ištvirtinimą aprašantys (Giovannio Boccaccio, François Villono, François Rabelais, Molière'o ir kitų rašytojų) kūriniai (DeJean 2002; Fray, Labère 2021). O štai K. Donelaičio kūryboje nerasime nė menkiausios nešvankios užuominos. Obscenikos terminą poeto kūrybai taikę donelaitistai omenyje turėjo ne moralės normas pažeidžiančius seksualinio pobūdžio aprašymus, bet šiandienos kultūroje stačiokiška laikomą liaudiškąją leksiką ar frazeologiją. Šiuo tikslu parankiau vartoti vulgarizmo sąvoką. Pastaroji tiek savo leksikologine reikšme (šiurkštus, nemalonus žodis ar posakis), tiek kilme (viena iš lotynų kalbos žodžio *vulgaris* reikšmių – „liaudies, paprastų žmonių“) tiksliau apibūdina redaktorių taisytą K. Donelaičio kalbą.

Leksikologė Evalda Jakaitienė vulgarizmus sieja su kultūriniais konkrečios visuomenės tabu – įsivaizduojamomis padarumo ribomis. Daugelyje visuomenių tokiais tabu laikomi tam tikrų kūno organų, fiziologinių procesų pavadinimai (Jakaitienė 2010: 162). Būtent organizmo šalinimo procesus nurodantys žodžiai (*mėža, dergia*), skatologinė leksika (*šūdas* bei šio žodžio vadiniai) ir keiksmas (*kekšė*) buvo dažniausiai kupiūruojami ar eufemizuojami XIX–XX a. K. Donelaičio kūrinių leidyboje. Konkrečius redagavimo atvejus, eufemizavimo variantus nagrinėju dėstomojoje straipsnio dalyje. Čia trumpai aptarsiu K. Donelaičio motyvus savo lietuviškai parašytus veikalus kurti žemuoju stiliumi, kasdiene šnekamąją būrų kalbą.

Dalis K. Donelaičio kūriniuose pavartotų vulgarizmų poeto gyvenamuoju metu veikiausiai nė neturėjo stilistiškai neutralių sinonimų: žodžiai *mėža* ir *šūdas* minimi XVIII–XIX a. Prūsijos leksikografų parengtuose žodynuose (LDDLL: 88, 154; WLS 2 1883: 253, 440), o štai organizmo šalinimo procesų reikšme *šlapinti(s)* žodynuose pirmąkart pasirodo tik XIX a. pabaigoje (LLLRŽ: 247), *išmatos* – tarpukariu (BS LRŽ 1933: 295). Be to, skatologinės leksikos K. Donelaitis savo kūriniuose nė karto nėra pavartojęs žmogaus ekskrementų reikšme. Dažniausiai žodį *šūdas* jis vartojo kaip gyvulių mėšlo sinonimą (ši reikšmė žodynuose buvo priskiriama iki pat XX a. antros pusės, žr. WLS 4 1963: 549), kartais – perkeltine purvo ar nešvaros reikšme, taip pat frazeologizmuose *i šūdą pavirto*, *šūdą pasakė*.

Nepaisant to, akivaizdu, kad šiurkšti liaudiška K. Donelaičio kūrinių leksika nulemta ne tik ribotų ano meto lingvistinių resursų ar istoriškai specifinių semantinių ypatumų: žemąjį stilių poetas sąmoningai rinkosi kaip tinkamiausią raiškos priemonę būrų gyvenimo epui kurti. Sprendimas lietuvininkų kaimą vaizduoti ne iš pašalinio perspektyvos, bet iš *vidaus* – prabylant tarsi pačių būrų lūpomis – lėmė *Metų* išskirtinumą XVIII a. literatūros kontekste. Antikinės ir senosios lietuvių literatūros specialistas Marcelinas Ročka žemąjį K. Donelaičio stilių siejo su poeto studijų metais (XVIII a. 3-iajame dešimtmetyje) didelį autoritetą vokiečiakalbėse šalyse įgijusio Johanno Christopho Gottschedo poetikos poveikiu². Šis įtakingiausias Apšvietos epochos vokiečių literatūrologas ne tik skelbė švietimą bei didaktiką meno prioritetu (o juk visa lietuviškoji K. Donelaičio poezija yra didaktinė), bet ir teigė, kad didaktiniams kūriniams labiausiai tinka žemasis, arba natūralusis, stilius, t. y. kasdienė kalba ir posakiai. Kaip pavyzdį J. Ch. Gottschedas nurodė Fedro pasakėčias (Ročka 1990: 70–71).

Turėdamas progą iš arti stebėti būrų gyvenimą, K. Donelaitis gerai išmanė kalbinį jų elgesį, supratingai ir palyginti atlaidžiai jį vertino. Antai ankstyvajame epiniame fragmente „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą“ pasakotojas supažindina skaitytojus su vestuvių užstalei būdingu liaudiško bendravimo bruožu – vienas kito pravardžiavimu ir nešvankiais juokais:

Bet nesidvyvykit, dėl ko jiems taip pasidarė.
Juk lietuvninkams per juoką daugel užėina,
Kad kaimyns užgerdams kūmą maita vadina,
O Marykė Jekei „eik, supuvėlė!“ taria,
Ypačiai ant česnių, kad Krizas Krizą mylėdams
Iš nežinių labai nešvankų kvapą padaro
Ir bešūtydams pas stalą šūdą pasako.
(Pp 10–16)

Galime numanyti, kad šiame epizode (kaip ir „Rudenio gėrybių“ 185–187 eilutėse³) K. Donelaitis nurodo į tradiciniam lietuvių folklorui būdingus šmaikščius ir triukšmingus vestuvių dalyvių apdainavimus. Juose piršlys, svočia, svotai, jaunasis, jaunoji, kiti vestuvininkai pajuokiami, barami ar net plūstami dėl išvaizdos, laikysenos, gyvenimo būdo, moralės, kilmės, darbo, turto. Kai kurie apdainavimai, pasak Leonardo Saukos, pasižymėjo „nežabotu vulgarumu ir besaikiu, prasilenkiančiu su

2 Omenyje turimas J. Ch. Gottschedo veikalas „Kritinės vokiečių poetikos apmatai“ (*Versuch einer Critischen Dichtkunst vor die Deutschen*; Gottsched 1730).

3 Poterių, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo / Ir kaip kiaulės almono (tikt gėda sakyti) / Kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė.

pastarųjų amžių estetinėmis normomis hiperbolizavimu“ (1968: 108)⁴. Kad K. Donelaitis ir pats gerai įvaldė liaudišką apsižodžiavimų stilių, rodo pasakėčių dialogai, pavyzdžiui: „Smirde, netikėli, tu sterva, tu gi bjaurėsti“ (Pš 14), „Duok, – tarė, – kekšė, duok tuojaus pažyčytą skolą“ (ŠD 21). Neatmestina tikimybė, kad K. Donelaitis savo lietuviškojoje kūryboje taip laisvai naudojos žemojo stiliaus žodynu, nes nė neketino jos publikuoti – poemą ir pasakėčias rašė iš kūrybinio poreikio, ketindamas perskaityti nebent artimiausiems bičiuliams.

K. DONELAIČIO VULGARIZMŲ CENZŪROS PRADŽIA

K. Donelaičio poetinės kalbos tikroviškumas tapo kliuviniu pirmajam jo kūrinių rengėjui L. Rėzai (1818). Nors pastarasis nepaliko jokio komentaro apie daugybines poemos kupiūras lėmusius motyvus, akivaizdžiai matyti, kad rengėjas tendencingai šalino perdėm natūralistines (jo supratimu) *Metų* scenas.

L. Rėzos taikytoms *Metų* redagavimo strategijoms daugiausia dėmesio ligi šiol skyrė A. Jovaišas, D. Krištopaitienė, Liucija Citavičiūtė (Jovaišas 1969: 119–127; Krištopaitienė 2014; Citavičiūtė 2014). Rengėjo motyvus jie siejo su jo estetinėmis nuostatomis ir siekiu įrodyti lietuvių kultūros vertę. 1818 m. L. Rėzos pirmą kartą išleista K. Donelaičio poema, 1824 m. pasakėčios, o 1825 m. pirmasis lietuviškų liaudies dainų rinkinys tyrėjų pagrįstai laikomi tikslinga lietuvininkų kultūros propagavimo programa.

Pirmasis *Metų* leidimas dedikuotas lietuvių kultūra besidomintiems vokiečių skaitytojams (Citavičiūtė 2014: 38). Oponuodamas germanizacijos šalininkų teiginiams apie lietuvininkų barbarybę, poemos pratarinėje L. Rėza tikino, kad kaip lietuvių liaudies dainos įrodančios „gerą tautos skonį ir jausmų švelnumą“, taip ir K. Donelaitis savo kūrinį perteikiantis „šit[ą] tautos subtilum[ą]. Jo stilius visada išlieka taurus; net dažnai piešdamas ryškius natūralistinius vaizdus ar kalbėdamas žemus dalykus jis geba pasakyti padoriai ir subtiliai“ ([Rėza] 2014: 135).

Rašytinės poezijos L. Rėza, kaip ir Johannas Gottfriedas Herderis, neskyrė nuo liaudies dainų, o folklorą laikė tautos „širdies atspindžiu“, tautinės dvasios bei moralės išraiška (Jonynas 1989: 101–105). Pirmajam lietuvių liaudies dainų rinkiniui *Dainos oder Litthauische Volkslieder* sudaryti L. Rėza panaudojo ne visus jam tal-kinusių užrašytojų atsiųstus folklorinius tekstus – pasirinko daugiausia vestuvinių nuotakos dainų (ten pat: 22, 89–90; Citavičiūtė 2018: 33). Būtent jų pagrindu formulavo išvadą, kad svarbiausios lietuvių dainų ypatybės esančios naivumas, nuoširdumas, dorovingumas, o „[s]avito žavesio ir grakštumo lietuvių *Dainoms* suteikia ir pati kalba bei jos išraiška, joks nepadorus vaizdas, jokia gašli užuomina

4 Apie vestuvininkų apdainavimus taip pat žr.: Jonynas 1962: 28; Ivanauskaitė-Šeibutienė 2019: 218.

nežeidžia gero skonio. Čia akivaizdžiai pastebimas tautai įgimtas grožio supratimas, neatskiriamas nuo dorovingumo“ ([Rėza] 2018: 99)⁵.

Preromantizmo filosofijos idėjas perėmusio L. Rėzos idealizuotas „kilnaus laukinio“ lietuvininko būro vaizdinys nekoreliavo su K. Donelaičio poemos *nenaudėlių* personažais. Ši disonansą *Metų* rengėjas bandė paslėpti kupiūruodamas drastiškiausias poemos scenas – 468 eilutes, t. y. beveik 16 procentų viso poemos teksto (Jovaišas 1969: 120), o publikuotoje dalyje užsilikusius pavienius vulgarizmus ar šiaip šiurkštesnius posakius eufemizuodamas vertime į vokiečių kalbą. Daugiausia kupiūruotos „Rudenio gėrybės“ – poemos dalis, kurioje mažiau dėmesio skiriama būrų darbui ir daugiau laisvalaikui vaizduoti, o kartu nederamam personažų elgesiui išjuokti, išbarti bei pamokyti (ten pat: 121–122). L. Rėza daugiausia karpė natūralistines būrų girtuoklystės, tinginystės, barnių, muštynių, vagiliavimo scenas.

Daugybines pirmojo *Metų* leidimo kupiūras iš dalies galėjo lemti ir sociokultūrinė L. Rėzos aplinka. Nors gimė kuršininko šeimoje, jis anksti liko našlaičiu ir nuo paauglystės gyveno Karaliaučiuje. L. Rėza nepažino kaimo buitės taip gerai, kaip tarp būrų gyvenęs K. Donelaitis. G. Nesselmannas priekaištavo, kad pirmojo *Metų* leidimo rengėjas ne visada tinkamai supratęs ir liaudišką poemos leksiką (2002: 51). Jau vaikystėje atitrūkęs nuo šnekamosios lietuvių kalbos, L. Rėza sėmėsi jos žinių iš publikuotų šaltinių – giesmynų, gramatikų ir žodynų (Jovaišas 1969: 139).

Kultūrinė distancija, kabinetinių didmiesčio intelektualų skyrusi nuo lietuvininkų kaimo, veikiausiai lėmė ir kritiškesnį nei K. Donelaičio požiūrį į liaudišką mąstymo būdą bei kalbinį elgesį. Antai L. Rėza iškupiūravo Pričkaus ir Bužo samprotavimus apie prigimtinę žmonių lygybę (Pl 312–324, Rg 446–448), perteiktus būro mentalitetui ir tiesmukai jo šnekai adekvačia ponų ir būrų fiziologinių poreikių paralele:

Juk ir ponų vaikesčiai taip jau per subinę gauna,
Kad jie, kaip kiti vaikai, į patalą mėža.

Andai aš su gromata siųsts pas Kasparą bėgau

Ir pas jo vartus naujus, kepurę nuvožęs,

Laukiau, ik tarnai man ponui lieps pasirodyt.

Štai žiūriu, viena boba vis lekuodama bėga.

Gryta! tariau, kas kenk, kam bėgi taip išsižiojus? –

„Ak! – tarė ji kytriai, – ponatis mūs maloningas...“

Taip ištarusi, ji tuojaus pas upę nušoko

Ir jo pridergtas buksvas su kultuve skalbė.

.....
5 Rėzos sukurtas idealizuotas lietuvių liaudies dainų, o kartu ir visos tautos vaizdinys pasklido po XIX a. intelektualų raštus. Antai Adamas Mickiewiczius rėmėsi L. Rėzos teiginiais, kai 1843 m. dėstydamas Prancūzijos kolegijoje Paryžiuje teigė, esą lietuvių kalboje „net nežinoma laisvų arba bjaurių pasakymų“ (Jonynas 1989: 120).

Aš besigėdėdams išvydau Krizą bekumpsant.
 Vaike! tariau, ką misliji tokiai pamatydams?
 Ar ne mūsų žiopliai taip jau šokinėdami daro?
 (Pl 312–324)

Būrui taip, kaip ir ponačiui, kad susiderkia,
 Reik su marškonio sklypu pasturgalį šluostyt
 Ir jo vystyklus bjaurius su vandeniu plauti.
 (Rg 446–448)

Klasikinėje graikų literatūroje, kurią K. Donelaitis puikiai išmanė, organizmo šalinimo tema nelaikyta tabu. Antai Hesijodo didaktinio epo *Darbai ir dienos* (VIII a. pr. Kr. pab. – VII a. pr. Kr. pr.) 729–759 eilutėse išsamiai aprašoma, kaip ir kur padoriam graikui privalu (ar draudžiama) šlapintis bei tuštintis (Hesiodas 2019)⁶. O preromantizmo estetika sekusiam L. Rėzai tiesmukas fiziologinių žmogaus poreikių įvardijimas turėjo atrodyti vulgarus. Nederėjo jis ir su Karaliaučiaus profesoriaus idealizuotu subtilios ir taurios lietuvininkų tautinės kultūros vaizdiniu.

Skirtingai nei literatas L. Rėza, K. Donelaičio kūrinius leidybai rengę kalbininkai – Augustas Schleicheris (Donalaitis 1865), G. Nesselmannas (Donalitis 1869), Jurgis Šlapelis ([1914]) – nesiėmė „dailinti“ poeto tekstų pagal savojo meto lingvistinę *habitus*. K. Donelaičio kūrybos vertę jie matavo profesiniu lingvisto matu – laikė ją turtingu lietuvininkų kalbos pažinimo šaltiniu. Priekaištaudami L. Rėzai, kam šis gausiai iškupiūravęs *Metus*, A. Schleicheris ir G. Nesselmannas iškirptas vietas apibūdino kaip „daugiausia kaip tik grynai lietuvišk[as]“ (Schleicheris 2002: 44) ir „labai charakteringas“ (Nesselmannas 2002: 51).

Vokiečių kalbininkų taikytas originalui ištikimas K. Donelaičio kūrybos rengimo principas donelaitistikoje pagrįstai siejamas su tiksline auditorija – tai moksliniai, ne populiarūs leidimai (Vaicekauskas 2020: 39). Vis dėlto pirmųjų Lietuvoje K. Donelaičio raštų, parengtų J. Šlapelio, tiražas (1500 egz.) gerokai viršijo kuklų anuometės Lietuvos mokslo bendruomenės dydį (Šlapelis [1914]). Tad tikėtina, jog rengėjas buvo numatęs platesnę – ne tik mokslinę – savo leidinio auditoriją ir vis dėlto laikėsi tokio pat ištikimybės originalui principo kaip ir vokiečių kolegų.

Kitokią XVIII a. poeto kūrinių redagavimo strategiją taikė 1897 m. JAV pasirodžiusių *Kristijono Donelaiczio Rasztų* rengėjai. Nors Aleksandras Burba ir Antanas Milukas naudojo A. Schleicherio *Metų* leidimu (Krištopaitienė 2007: 19), plačiau auditorijai skirtuose raštuose jiedu grįžo prie L. Rėzos pradėtos vulgarizmo

6 Būtent šį kūrinių Louis Passargė, Franzas Tetzneris, Maironis, Mykolas Biržiška, Zigmas Kuzmickis ir daugelis vėlesnių K. Donelaičio kūrybos tyrėjų nurodė vienu iš galimų *Metų* įkvėpimo šaltinių. Plačiau apie tai žr. Dilytė 2005: 117–146.

cenūros. Tiesa, kupiūrų jų leidime žymiai mažiau – 23 eilutės (ten pat: 34). Tarp jų eilutė, kurioje nešvankias dainas traukiantys būrai lyginami su kiaulėmis (Rg 186), jau cituoti (L. Rėzos išbraukti) epizodai apie vienodus būrų ir ponų vaikų fiziologinius poreikius (Pl 312–324, Rg 446–448) bei kita situaciškai panaši scena („Ar kaip pirmąsyk ji jam pasturgalį šluostė / Ir prastai suvystijus į pašalį kišo?“, Pl 384–385), taip pat žiemos panorama, kurioje rudens purvą K. Donelaitis aprašė skatologine leksika⁷:

Nei pikčiurna kokia su šūdais rudenio barės
Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus,
Ik ji jau po tam, rudens iškopusi šūdus.
(Žr 30–32)

Būtent požiūriu į skatologinę leksiką A. Burba ir A. Milukas yra radikalesni K. Donelaičio vulgarizmų šalintojai už patį L. Rėzą. Minėti rengėjai ne tik iškirpo cituotą „Žiemos rūpesčių“ trieilį – jie kriptografiniu metodu redagavo žodžio *šūdas* pavartojimus *Metuose* (sz..as)⁸, nors tos pačios šaknies darinių (*šūdinėti*, *šūdvabalis*, *šūdleterės*) netaisė (Krištopaitienė 2004: 260). Manytina, kad dėl vulgarizmų cenūros savo parengtuose K. Donelaičio raštuose A. Burba ir A. Milukas nepublikavo ir „Pasakos apie šūdvabalį“ (nors kitas penkias pasakėčias pateikė). O „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbę“ jiedu pirmieji K. Donelaičio raštų leidyboje panaudojo vulgarizmų eufemizaciją:

Ypačiai ant česnių, kad Krizas Krizą mylėdams
Iš nežinių labai nešvankų kvapą padaro
Ir bešūtydams pas stalą **šūdą** pasako.
(Pp 14–16)

Ir beszutydams pas stalą **niekus** pasako.

Kadangi L. Rėza adresavo *Metus* vokiečių auditorijai (kurios tik maža dalis galėjo laisvai skaityti lietuviškai), jis stengėsi išvengti skatologinės leksikos vokiškame tekste (bet ne lietuviškame originale). Versdami žodį *šūdas*, tiek L. Rėza, tiek G. Nesselmannas rinkosi pagal frazės reikšmę tinkamą (paprastai) stilistiškai neutralų atitikmenį (*mėšlas*, *trąšos*, *purvas* ir pan.).

Užtat A. Burba ir A. Milukas savo leidinį adresavo lietuvių auditorijai, todėl šalino visa, kas galėjo žeisti ano meto išsilavinusių lietuvių skaitytojų skonį. Svarbus

7 Dar viena eilutė šiame leidime veikiausiai praleista dėl neapsižiūrėjimo („O mažu jie dar man čia būtų mušę per ausį“, Rg 291).

8 Penkiais iš šešių žodžio *šūdas* paminėjimo atvejų šiame leidime jie užrašyti kriptografiniu būdu (praleistos dvi šaknies raidės). Tik vieną kartą (Pl 353), veikiausiai neapsižiūrėjus, publikuotas visas žodis.

veiksnyms galėjo būti ir tai, kad abu rengėjai buvo katalikų kunigai, literatai (A. Burbakūrė eiles, didaktinius apsakymus, A. Milukas reiškėsi kaip kritikas, publicistas, vertėjas). Kad XIX a. pasitaikydavo skaitytojų (ypač kunigų) kritikos dėl moralinių normų nepaisymo lietuviškuose leidiniuose, liudija du tautosakos rinkinių leidybos atvejai. Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė analizavo Antano Baranausko kritiką (1881) dėl nešvankių talalinių publikavimo brolių Antano ir Jono Juškų *Lietuviškose dainose* (3 t., 1880–1882): „Tokias šiukšles geriaus būtų arba suvisu išmesti, arba nors su tikraisiais perlais draugėn nemaišyti, bet skyrium padėti, kad svetimosios giminės lietuvininkų purvinais nelaikytų“ (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2019: 213–214; Baranauskas 1970: 153).

Folkloristai Kazys Grigas ir Martynas Vingrys savo darbuose aptarė kunigų pasipiktinimą dėl Simono Daukanto elementoriuje (*Abecielą lietuvių kalnienų ir žiamajū kalbos*; [Daukantas] 1842) pateiktų obsceniškų paremių, tokių kaip „Žilis galwo wels oudego“, t. y. *žilė galvon – velnias uodegon* (Vingrys 2023: 180; [Daukantas] 1842: 51). Motiejaus Valančiaus teigimu (1901), „truputį neskromni kurie-ne kurie priežodžiai, knygelėje patilpę, tik nesutraukė dvasiškos užginimo ant viso veikalėlio. Išgelbėjo jį pardavėjai, ištrindami piktinančius žodžius“ (Vingrys 2023: 179; Iš vyskupo M. Valančiaus... 1901: 95). Kadangi visuose keturiuose išlikusiuose S. Daukanto elementoriaus egzemplioriuose buvo vienodai išcenzūruotos „nepadoriosios“ patarlės (cituotu atveju išskustas žodis *oudego*), M. Vingrys daro išvadą, kad taip buvo pašalinti nepageidaujami žodžiai visame elementoriaus tiraže (1500 egz.; Vingrys 2023: 179).

Abu čia paminėti tautosakos leidiniai sulaukė ne institucionalizuotos cenzūros, bet susirūpinusių skaitytojų kritikos dėl moralinių normų nepaisymo. Taigi šiuo atveju, kaip ir dėl K. Donelaičio vulgarizmų šalinimo, kalbame ne apie teisės aktų numatytą viešosios tvarkos normų laužymą, bet apie internalizuoto lingvistinio *habitus* pažeidimą. Rusijos mokslų akademijos publikuotas pilnas A. Schleicherio parengtų K. Donelaičio raštų leidimas oficialiosios cenzūros netaisytas, o štai spaudos laisvės sąlygomis JAV pasirodęs atitinkamas leidinys pačių rengėjų buvo kupiuruotas, eufemizuotas, skatologinė leksika kriptografiškai redaguota paliekant tik pirmąją ir paskutinę žodžio raides. Nepaisant (o gal kaip tik dėl) to, K. Donelaičio raštai sulaukė kito JAV lietuvių kunigo ir literato Jono Žiliaus-Jonylos (tikr. Žilinskas) pastabos, kad esą parašyti „paprasto, per žmones vartojamo kalbo, neiszskiriant ir nekurių iszsitarmų ar atskirų žodžių gana neszszvankių“ ([Žilinskas] 1897). Juk daugtaškiu „paslėpti“ nepageidaujami žodžiai tik dar labiau krinta į akis!

Kada lietuvių kalbos žodis *šūdas* imtas laikyti nešvankiu? Minėtajame Daukanto elementoriuje pateikta nemažai priežodžių su skatologine leksika: „Isz to szudo nebus grudo“, „Isz szudo waszką nesunksi“, „Kame daug szunū, czè daug ir sząnszudiū“, „Szikęs nepaszikęs“, „szuds szikiejī moko“, „Szudū wajna“, „Kame

szud's tén ir grud's“, „Sókas it szud's ekétie“ ir kt. ([Daukantas] 1842: 50–56). Bet šios paremijos moralės normų sergėtojams nekliuvo – cenzūruotos tik turinčiosios numanomą seksualinę reikšmę. Ar tai reiškia, kad liaudiškas išmatų pavadinimas XIX a. viduryje išsilavinusių skaitytojų dar nešokiravo, o amžiaus pabaigoje jau laikytas nešvankiu? Žodynuose žymėjimas *vulg[arizmas]* prie žodžio *šūdas* radosi tik tarpukariu, t. y. tuo metu, kai žodynuose jau buvo pateikiamas ir stilistiškai neutralus jo pakaitalas (*išmatos*; BS LRŽ: 965).

K. DONELAIČIO VULGARIZMŲ CENZŪRA PIRMOJOJE LIETUVOS RESPUBLIKOJE

Sanitarinis sąjūdis (įskaitant kanalizacijos ir tualetų įrengimą) visoje Europoje prasidėjo tik XIX a. pirmoje pusėje, o lietuvių valstiečių aplinkoje, pasak Bronės Stundžienės, „tualetų higienos dalykai dar XX a. pradžioje nebuvo koks nors labai intymus, asmeninis reikalas“. Turint omenyje minimalias sanitarines sąlygas, „su ‘mažais ir dideliais reikalais’ susijusi ‘negraži’ leksika kaimo žmonių ausiai buvo įprastas dalykas“ (Stundžienė 2020: 197). Tai patvirtina ir liaudiškų frazeologizmų su žodžiu *šūdas* gausa: *Frazeologijos žodyne* tokių sustabarėjusių posakių rasime per penkias dešimtis (FŽ: 722–723). Skatologinės leksikos apstu ir lietuvių talalinėse, patarlėse, mįslėse bei anekdotuose (Vingrys 2023; Kensminienė 2001).

Liaudies kalbai būdingas organizmo šalinimo procesus tiesmukai įvardijantis K. Donelaičio kūrinių žodynas labiausiai šokiravo nuo kaimo kultūriškai nutolusius skaitytojus. Atviriausiai šurkščių K. Donelaičio poetinę kalbą 1906 m. supeikė Maironis:

[N]orėdamas būti populiarišku ir stengdamasis prisitaikinti prie kaimiečių nuomonės ir budo, [poetas] tankiai apsilenkia su aistetiška pajauta ir pardaug žemai nusileidžia, var-todamas net trivijališkus sakinius. Žinoma, poetą gali maždaug nuteisinti noras nupiešti gyvą anos galdynės Lietuvį, baudžiavoje vargstantį, jo gyvenimą, budą, nuomones ir net pačią kalbą; bet visgi poeta turi atminti, jog ne nuo kaimiečių–burų jam pridera mokinti aistetiškos uoslės. Todėl norint Duonelaičio poemą paduoti platesnei visuomenei į rankas skaityti, reiktu nekurias vietas spausdinant apleisti, paženklinus jas žvaigždėlėmis, ar apkeitus švelnesniais sakiniiais ([Maironis] 1906: 226).

Maironio tėvai buvo pasiturintys valstiečiai, gyveno išnuomotame dvare ir bendravo su apylinkių dvarininkais. Būsimajam poetui ruošiantis stoti į gimnaziją, šeimoje nuspręsta bendrauti tik lenkų kalba, ja Maironis vėliau susirašinėjo su seserimis. Nors poetas mėgo lyrines lietuvių liaudies dainas, kasdienės liaudies kultūros artimai nepažinojo. Maironio lingvistinis *habitus* buvo išugdytas dvaro ir kunigų seminarijos aplinkoje, o poetinę klausą formavo klasikinė literatūra, visų pirma

lenkų romantizmo mokykla. Tad suprantama, kad tiesmuka liaudiška K. Donelaičio kūrinių kalba jam atrodė nepateisinamas meninis sprendimas.

Tokių pat estetinių nuostatų laikėsi ir pirmuosius mokyklai skirtus K. Donelaičio raštus (1918) parengęs M. Biržiška. Leidinio pratarinėje jis teigė, esą „[b]ūrų kalba dažnai esti per daug stačiokiška; tas kalbos ypatybės išlaikęs, dainius, berods, atitiko tikrumą, bet skaitytojo ausį jis ne kartą jomis žeidžia [...], šitokios vietos mūsų leidyne yra apleistos arba sušvelnintos“ (1918a: 74). M. Biržiškos sprendimas pašalinti visus XVIII a. poeto kūrinių vulgarizmus donelaitistikoje pagrįstai aiškinamas jo parengto leidinio pobūdžiu, pedagoginiais motyvais. Verta atkreipti dėmesį, kad anksčiau skaitiniuose, mokiniams pateikusiųose pavienės K. Donelaičio kūrinių ištraukos, vulgarizmai šalinti nenuosekliai. Tiek 1908 m. *Skaitymo knygoje mažiems ir dideliems* keletą poeto kūrinių ištraukų publikavęs Juozas Gabrys-Paršaitis, tiek 1912 m. *Litauisches Lesebuch* („Lietuvių skaitinių“) antroje dalyje *Metų* fragmentus pateikęs Tilžės gimnazijos mokytojas Aleksandras Kuršaitis (Alexander Theodor Kurschat) vienus vulgarizmus kupiūravo, kitus paliko⁹; nė vienas šių autorių nepasitarkė eufemizacijos. Tad XX a. pradžioje dar nebuvo susiformavę doroviniai K. Donelaičio kūrybos adaptavimo mokiniams principai. Juos nustatė būtent M. Biržiškos parengtas pirmasis K. Donelaičio rinktinių raštų leidimas. Kaip matysime, jis padarė didelį poveikį tolesnei (ne tik mokyklinei) poeto kūrybos edicijai.

Lietuvos Respublikos švietimo ministerija įsteigta 1918 m. pabaigoje, iki tol (o ir vėliau) lietuviškų mokyklinių vadovėlių leidyba rūpinosi Lietuvių mokslo draugija. Būtent ji išleido ir M. Biržiškos parengtus *Duonelaičio raštus* bei jų prielaidą (*Duonelaičio gyvenimas ir raštai*, abu leidiniai pasirodė 1918 m.). Nuo 1908 m. draugijos valdyboje dirbęs M. Biržiška 1917 m. išrinktas ir Lietuvių mokslo draugijos Vadovėlių leidžiamosios komisijos nariu (Lietuvių mokslo draugijos... 1918-10-02-04: 34v). Komisijos posėdžio, kuriame pritarta K. Donelaičio mokyklinių raštų leidybai, protokole jokių pastabų ar rekomendacijų dėl tekstų atrankos ar redagavimo nėra užfiksuota (Lietuvių mokslo draugijos... 1918-01-29)¹⁰. Turint omenyje svarią M. Biržiškos poziciją Lietuvių mokslo draugijoje, autoritetą literatūros moksle, pedagoginę bei vadovėlių rengimo patirtį¹¹, menkai tikėtina, kad

9 J. Gabrys-Paršaitis pasakėčioje „Šuo Didgalvis“ paliko žodį *kekšė*, bet kupiūravo *Metų* žiemos panoramą su skatologine leksika (Žr 30–32). A. Kuršaitis iškirpo vos vieną eilutę („Ir viens valgydams pas stalą šūdą pasakė“, Rg 118), kitose ištraukose skatologinę leksiką paliko (Pl 353, Žr 30, 32) (SKMD: 30–49; LL 1912: 141–166).

10 Posėdyje dalyvavo Vadovėlių leidžiamosios komisijos nariai M. Biržiška, Petras Klimas, Augustinas Janulaitis (sekretorius), Antanas Smetona (pirmininkas).

11 M. Biržiška reguliariai skaitydavo literatūros istorijos pranešimus Lietuvių mokslo draugijos susirinkimuose, jų pagrindu publikavo ne vieną straipsnį. Nuo 1915 m. jis vadovavo Vilniaus lietuvių (vėliau – Vytauto Didžiojo) gimnazijai. Iki 1918 m. Lietuvių mokslo draugija jau buvo išleidusi du M. Biržiškos parengtus vadovėlius – *Lietuvių dainos* (1916) ir *Lietuvos geografija* (d. 1, 1917).

sprendimą šalinti visus K. Donelaičio kūrinių vulgarizmus jis būtų priėmęs ne savo noru, o kieno kito patariamais.

Nors *Metų* bei pasakėčių vulgarizmų cenzūrą M. Biržiška teisinio tuo, kad stačiokiška poeto kūrinių kalba žeidžianti „skaitytojo ausį“, šis argumentas vargiai galiojo didžiąją lietuvių visuomenės dalį anuomet sudariusiems kaimiečiams. Vėliau jis liudija sociokultūrinę paties rengėjo patirtį. Kaip ir Maironiui, M. Biržiškai liaudiška lietuvių kalbinė aplinka nebuvo sava. Būsimasis literatūrologas užaugo lenkakalbėje bajorų šeimoje, lietuviškai pramoko tik baigdamas Šiaulių gimnaziją ir studijuodamas Maskvoje. Taigi jo kalbinis *habitus*, kaip ir literatūrinės kalbos normų samprata, buvo veikiamas šeimoje įsavitos aukštosios lenkų kultūros (tėvas leido sūnams naudotis savo turtinga biblioteka), taip pat Maskvos universitete lankytų filologijos paskaitų.

Naudodamasis J. Šlapelio parengtu pilnu K. Donelaičio raštų leidimu (Šlapelis [1914]) M. Biržiška mokiniams *Metus* pateikė ne ištisai, o ištraukomis, iš šešių pasakėčių paliko tik penkias (kaip ir A. Burba su A. Miluku, jis sabotavo „Pasaką apie šūdvalį“) – tai sudarė galimybę išvengti didžiosios dalies K. Donelaičio kūriniuose pasitaikančių vulgarizmų. Parinktose *Metų* ištraukose užsilikusius pavienius vulgarizmus rengėjas kupiūravo (nežymėdamas kupiūrų vietas) arba eufemizavo. Pastaroji praktika, kaip matysime, XX a. taikyta vis dažniau. A. Burba su A. Miluku įvedė vos vieną K. Donelaičio vulgarizmų eufemizmą (Pp 16). M. Biržiška eufemizaciją panaudojo triskart:

O vei! kaip kiek išminties užaugdami gavom,

Ir darbeliai su vargeliais jau prasidėjo;

Štai tuo žirgai su lėlėmis į **šūdą** pavirto.

(Pl 351–353)

Štai, tuo žirgai su lėlėmis į **nieką** pavirto.

Nei pikčiurna kokia su **šūdais** rudenio barės

Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus,

Ik ji jau po tam, rudens iškopusi **šūdus**,

Ant visų baisių klampynių kelią padarė

(Žr 30–33)

Nei pikčiurna kokia su **purvais** rudenio barės,

Ik ji jau potam, rudens iškopusi **purvus**,

Duok, – tarė, – **kekšė**, duok tuojaus pažyčytą skolą,

(ŠD 21)

Duok, tarė, **šelme**, duok tuojaus pažyčytą skolą,

Galėtume numanyti, kad eufemizaciją redaktoriai rinkdavosi kaip mažesnę blogi už kupiūravimą: užuot išbraukę eilutę ar visą poetinę frazę, konkretų vulgarizmą

pakeisdavo artimos reikšmės žodžiu. Antai cituotoje pasakėčios „Šuo Didgalvis“ eilutėje (ŠD 21) žodis *kekšė* pavartotas ne tiesiogine *paleistuvės* reikšme, bet kaip neapibrėžtos reikšmės keiksmazodis. M. Biržiška pakeitė jį švelnesniu atitikmeniu (pagal bendrinės kalbos normą pakeisdamas ir linksnį). Šelmė – sukčiautoja, apgavikė, nenaudėlė – atitinka pasakėčioje vaizduojamą situaciją: teisėjas liūtas šiuo žodžiu iškeikia tariamai skolą grąžinti vengiančią avelę.

Vis dėlto eufemizacija ne tik pažeidžia autorinės leksikos autentiškumą, bet gali suardyti ir eiliuoto kūrinio metrą. Antai garsiojoje *Metų* žiemos panoramoje skatologinę leksiką keisdamas į *purvus* (Žr 30, 32)¹², M. Biržiška suardė K. Donelaičio hegzametą, mat *šūdas* yra pirmosios, *purvas* – ketvirtosios kirčiuotės daiktavardis.

Nors „pataisyti“, „patobulinti“ ar kitaip adaptuoti (ypač verstinius) literatūros kūrinius tarpukariu nelaikyta nuodėmė¹³, ne visi M. Biržiškos amžininkai pritarė jo taikytai K. Donelaičio vulgarizmų cenzūrai. 1924 m. Kazys Binkis negailestingai išjuokė literatūrologo pastangas nuglaistyti būriškai rupią *Metų* ir pasakėčių kalbą:

Arba štai vėl Prūsų lietuvininkas, a. a. pastorius Kristijonas, kaip nusidėjo prieš Poną Dievą ir prieš savo motiną tėvynę, vartodamas dideliai nepadorius žodžius ir vaizdus savo raštuose, kurių ne tik gimnazistams, bet ir gimnazistams negalima, kad klausytųs.

Ir per tai kiek vargo turėjo profesorius M. Biržiška, kolei tuos viršminėtus dideliai nepadorius žodžius iš jo raštų išrankiojo. Juk žodžiai iš poemos – tai ne blusos iš kaldros rankioti (1924: 62–63).

Liaudiškoje kalbinėje aplinkoje užaugęs lietuvių avangardinės poezijos pradininkas buvo daug mažiau varžomas aukštosios kultūros suformuotų lingvistinių normų nei Maironis ar M. Biržiška. K. Donelaičio kalbos šiurkštumas jam rodėsi ne taisytinas trūkumas, bet saugotina vertybė. Cituotame straipsnyje K. Binkis gynė visų autentiškai liaudiška kalba parašytų literatūros kūrinių (be K. Donelaičio, taip pat minimi Antanas Strazdas ir M. Valančius) teisę būti publikuojamiems originalia kalbine raiška, pastarąją priešindamas vėlesnės kartos (numanoma, Maironio ir jo sekėjų) nuskurdintam poetiniam žodynui su nuobodžiai atsikartojančiais „visų gražiausi[ais] visų švelniausi[ais]“ romantiniais įvaizdžiais (ten pat: 63).

Keturvėjininkai programiškai atmetė Vakarų aukštosios kultūros estetines normas ir propagavo grįžimą prie tautinės folklorinės tradicijos bei jai artimos senosios

12 Galbūt šį eufemizmą M. Biržiška parinko sekdamas vokiškaisiais poemos vertimais: L. Rėza šioje frazėje *šūdas* perteikė kaip „purviną rudens būdą“ (vok. *den Herbst und sein schmutziges Wesen*) bei „purvą“ (vok. *den herbstlichen Schlamm*; Rėza 1818: 105); labai panašiai elgėsi ir G. Nesselmannas (vok. *das schmutzige Wesen des Herbstes, den herbstlichen Schmutz*; Donalitis 1869: 83).

13 Ryškiausias pavyzdys – to paties M. Biržiškos parengta A. Mickiewicziaus kūrinių vertimų rinktinė *Iš Adomo Mickevičiaus raštų* (1927), kuriame politiniais sumetimais iškupiūruoti arba pakeisti visi Lenkijos ar lenkų etnonimo paminėjimai. Plačiau žr. Šeina 2021: 152–157.

lietuvių literatūros (T. 1924: 65). Neatsitiktinai pirmąją *Keturių vėjų* numerį (1924) puošia primitivių liaudies dievdirbių skulptūrėlių nuotraukos, čia pat publikuojamos liaudies mįslės (parinktos nefiltruojant nešvankių užuominų ar vulgarizmų¹⁴) kaip sektinas kūrybinių kalbos išgalių pavyzdys.

Priešingai nei Maironis, teigęs, esą ne iš paprastų kaimiečių poetui dera mokytis estetinės pajautos, keturvėjininkai skelbė peržengiantys visą Maironio kartos literatūrinį įdirbį ir grįžtantys mokytis iš liaudies kūrybos (ten pat). Žinoma, šioje skambioje retorikoje būta sąmoningo siekio provokuoti, vis dėlto keturvėjininkų skelbtos idėjos nebuvo tik avangardinio meno reklama – jos turėjo platesnį socio-kultūrinį pagrindą.

Pirmosios Lietuvos Respublikos elitas puoselėjo valstiečių tautos kolektyvinį savivaizdį, aukštino gimtąją kalbą ir tautinę dvasią išsaugojusį valstiečių luomą. O lenkakalbę bajorų kultūrą kaip svetimą atmetusiai moderniajai Lietuvai neišvengiamai teko susikurti savą, lietuvišką, aukštąją kultūrą. Pastaroji turėjo išsaugoti tautinį (liaudišką) pagrindą, bet kartu atitikti aukštosios Vakarų kultūros standartus. Natūralu, kad šiame procese neapsieita be įtampų. Manychiau, kad būtent iš jų kilo poreikis cenzūruoti K. Donelaičio vulgarizmus. Tiek pirmosiose lietuvių literatūros istorijos apybraižose, tiek mokyklinėse priemonėse poeto kūrybai buvo numatyta centrinė pozicija nacionaliniame kanone (Šeina, Kučinskienė 2024: 104–113). „‘Metai’ yra tai *kilniausias lietuvių ir vienas žymiausių visuotinės literatūros kūrinių*“, – rašė M. Biržiška (1918a: 74; išskirta autoriaus). Tautinio klasiko kūryba turėjo tapti sektinu pavyzdžiu ateities kartoms. Manytina, kad šiuo tikslu M. Biržiška „padailino“ jo poetinę kalbą mokyklai skirtuose rinktiniuose raštuose.

Niekam, be *Keturių vėjų*, nesuabejojus M. Biržiškos pasirinkta redagavimo strategija, K. Donelaičio mokyklinių raštų leidimas buvo pakartotas dar du kartus (²1921, ³1927). Leidinys buvo plačiai naudojamas Lietuvos gimnazijose. Sprendžiant pagal pedagoginėje spaudoje 1941 m. pasirodžiusią informaciją, tarpukario Lietuvos mokytojai apskritai nežinojo apie J. Šlapelio parengtą pilną poeto raštų leidimą ir naudojo tik M. Biržiškos sudarytais rinktiniais raštais (Pakalnė 1941)¹⁵. Tai leidžia spėti, kad ir būsimus gimnazijų mokytojus rengusiame Lietuvos universitete (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) skaitytame lietuvių literatūros istorijos (iki 1864 m.) kurse M. Biržiška K. Donelaičio kūrybą galėjo dėstyti iš savo paties parengto, o ne pilno klasiko raštų leidimo. Peršasi išvada, kad nepriklausomybės kartai tebuvo prieinamas selektyviai suformuotas ir eufemizuotas K. Donelaičio kūrybos variantas.

14 „Kai aš jauna buvau – stačia daviau, kai pasenau – pasitursinau“ (alaus statinė), „Dešimts liokų teliokų traukė tinklą ant pirdokų“ (kelnės; Žmonių žodžio gaminiai... 1924).

15 Tai, kad J. Šlapelio leidimas nepaplitė Lietuvoje, galėjo būti susiję ir su didele kaina – ji buvo pabrėžiama ir leidinio anotacijose ([Jakštas] 1914; B. 1914: 143).

VULGARIZMŲ CENZŪRA PIRMAJAME REPREZENTACINIAME
METŲ LEIDIME

Būtent M. Biržiškos parengtų rinkinių raštų įtaka J. Ambrazevičius motyvavo ir savo sprendimą tęsti klasiko kūrinių vulgarizmų cenzūrą reprezentaciniame *Metų* leidime (¹1940a, ²1941): „Keletas žodžių, šiais laikais įgaunančių obsceniškos prasmės, yra pakeisti tais, *prie kurių įprasta iš M. Biržiškos leidimo*“ ([Ambrazevičius] 1940a: 185; išskirta mano – V. Š.). Tikėtina, kad tiek mokydamasis Marijampolės gimnazijoje (baigė 1922 m.), tiek pats mokytojaudamas Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje J. Ambrazevičius naudojosi M. Biržiškos parengtais K. Donelaičio raštais. Vis dėlto, Švietimo ministerijai nusprendus išleisti reprezentacinį *Metų* leidimą ir pavedus tai atlikti J. Ambrazevičiui, jis labai atsakingai ėmėsi šio darbo – poemos tekstą rengė pagal rankraščius, lygindamas juos su G. Nesselmanno publikuotu pilnu moksliniu K. Donelaičio raštų leidimu.

J. Ambrazevičiaus sprendimą laikyti tarpukario Lietuvoje įsigalėjusios K. Donelaičio vulgarizmų cenzūros tekstologas Aleksandras Žirgulyš siejo ne tik su mokykloje įsigalėjusiu klasiko kūrinių „taurinimo“ įpročiu, bet ir su Vinco Krėvės sudaryto *Patarlių ir priežodžių* (t. 1, 1934) rinkinio sukeltu skandalu (Žirgulyš 1989: 23). Reaguodamas į šiame leidinyje paskelbtas obsceniškas paremijas, tuometis oficialus Lietuvos aidas publikavo vyriausiojo redaktoriaus ir tautininkų kultūros politikos ideologo Vytauto Alanto (tikr. Jakševičius) straipsnį „Ar tai mokslas?“ (Alantas 1935)¹⁶. Jame liaudiškų genitalijų pavadinimų turinčias rinkinio paremijas kritikas išvadino pornografija, kurią draudžia Lietuvos įstatymai. Tą pačią dieną, kai pasirodė šis straipsnis, Kauno miesto ir apskrities karo komendantas konfiskavo Tautosakos komisijos išleistą paremių rinkinį, motyvuodamas tuo, kad jame esama per 300 „įžeidžiančių viešąją dorovę“ patarlių ir priežodžių (Nutarimas... 1981).

Komendanto sprendimas buvo grindžiamas cenzūrą Lietuvos Respublikoje reglamentavusiais dokumentais: Krašto apsaugos ministerijos Vyriausiojo štabo karo cenzoriaus taisyklėse (1927) numatytas „patriotizmo, tikybos ar tikybinių jausmų, doros ir etikos principų pažeidimas“ (Spaudai cenzūruoti... 1927-11-18: 80r); Valstybės saugumo departamento draudžiamų Lietuvoje platinti spaudinių sąrašo (1934) penktajame punkte buvo nurodyti „pornografiniai ir įžeidžiantieji tikiybinius ir dorinius jausmus“ leidiniai (Petreikis 2013: 337). Tiesa, nė viename šių dokumentų nebuvo tiksliau apibrėžta, kas laikoma dorą įžeidžiančiais leidiniais.

Patarlių ir priežodžių sukeltas ažiotažas parodė, kad politinis elitas noriai puoselėjo XIX a. sukurtą išimtinai taurios ir subtilios lietuvių tautinės kultūros mitą. V. Alanto teigimu, V. Krėvės surinktos obsceniškos paremijos neperteikia lietuvių liaudies charakterio, yra nesuderinamos su kaimiečių padarumo jausmu ir veikiausiai yra

.....
16 Plačiau apie šį cenzūros atvejį žr. Vingrys 2023: 180–183.

„svetima, atsineštinė įtaka“ (Alantas 1935). Tautinės kultūros paveldą tautininkai buvo linkę cenzūruoti – „skirti [...] pelus nuo grūdų“, kaip rašė V. Alantas. Skaitytojams esą tegalima pateikti specialiai atrinktą vertingiausią liaudies kultūros paveldo dalį (ten pat)¹⁷.

Pornografiniais V. Alanto vadintų liaudiškų genitalijų pavadinimų K. Done-laičio kūriniuose nėra, tad institucinės cenzūros sankcijų poeto leidiniai vargiai būtų sulaukę. Kita vertus, miestuose susitelkęs lietuvių kultūrinis elitas kritiškai vertino ir kitokio pobūdžio liaudiškai stačiokišką žodyną. 1937 m. lietuvių liaudies anekdotų rinktinę parengęs folkloristas Jonas Balys šio leidinio pratarinėje teigė atsidūręs keblioje padėtyje dėl vulgarizmo: „Išmesti juos – duosi netikrą vaizdą, paliksi – susilauksi audros iš įvairių dažnai abejotino nuoširdumo moralistų“ (B[alys] 1937: 5). Kritiškai vertindamas miesčionių „dviveidę moralę“, J. Balys argumentavo, kad liaudis „daiktus vadina tikrais jų vardais ir nesupranta, jog bus labai didelis laimėjimas, jei vietoj kaimiško ‘šūdo’ pavartosi miesčionišką ‘mėšlą’“ (ten pat: 6). Įdomu, kad ties šia pratarinės vieta asmeniniame anekdotų rinktinės egzemplioriuje M. Biržiška pieštuku parašėję pažymėjo: „chamjo!“¹⁸ (rus. *хамбѣ* – „grubus, netašytas, įžūlus žmogus“). O toliau pratarinėje J. Baliui aiškinantis, kad jis pasirinkęs vidurio kelią – „nenorėdamas piktinti moralybės sargų“, bet vengdamas falsifikuoti liaudies sąmojų nepublikavo „kiaurai obscioniškų ir vulgariškų pasakojimų“, tačiau atrinktuose anekdotuose vietomis paliko „atviresnius pasakymus“ (ten pat: 6), – M. Biržiška parašėję priekaištavo: „galėjo apleisti!“ (t. y. kupiūruoti).

Tikėtina, kad reprezentacinį *Metų* leidimą parengti J. Ambrazevičiui užsakiusi tautininkų Švietimo ministerija galėjo išsakyti lūkestį dėl vulgarizmo cenzūros. Juolab kad tai buvo išskirtinis leidybinis projektas: niekada anksčiau jokio kito autoriaus leidybai nebuvo skirta tiek valstybės dėmesio ir resursų. Didelio formato, puikios poligrafinės kokybės leidinys su gausiomis iliustracijomis turėjo reprezen-tuoti centrinio literatūros kanono kūrinio statusą. Šiam galiojo aukščiausi meninės kokybės, taigi ir poetinės kalbos standartai.

Papildomu argumentu, kodėl leidinyje nuspręsta tęsti K. Donelaičio vulgarizmo cenzūrą, galėjo tapti ir tai, kad M. Biržiškos parengtų mokyklinių poeto raštų tiražas anuomet jau buvo išsibaigęs (Pakalnė 1941). Švietimo ministerija naujuoju leidiniu ketino patenkinti tiek plačiosios visuomenės, tiek mokyklinį klasiko veikalų poreikį. J. Ambrazevičiaus teigimu, jam pavestas parengti veikalas „turėjo būti lengvai paskaitomas jaunimui ir masės žmogui per mokyklas ir bibliotekas“ (1940a: 182).

1940 m. *Metų* leidime tėra viena kupiūra – tradiciškai (kaip L. Rėzos, A. Bur-bos, A. Miluko ir M. Biržiškos leidimuose) iškirpta „Pavasario linksmybių“ scena:

17 Ne visi pritarė V. Alanto kritikai ir Kauno karo komendanto sprendimui. Dalis tautosakininkų stojo ginti V. Krėvės rinkinio ir obsceniškosios liaudies kūrybos (žr. Vingrys 2023: 181).

18 Egzempliorius saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, šifras 415182 (inv. nr. 76929).

Gali būti, kad *Metų* rengėjas čia sekė A. Burbos ir A. Miluko pavyzdžiu, mat šie analogiškai elgėsi švelnindami identišką frazę „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbę“. Vis dėlto toks redakcinis pasirinkimas iškreipia poemos mintį: „niekus kalbėti“ reiškia tuščiai taukšti, tuo tarpu K. Donelaičio pavartotas frazeologizmas, sprendžiant iš konteksto, reiškė nešvankų, nepadorų kalbėjimą, blevyzgas. Būtent taip į vokiečių kalbą jį išvertė G. Nesselmannas¹⁹ (L. Rėza šią sceną kupiūravo).

Kai *Metuose* *šūdas* vartojamas *mėšlo* reikšme, J. Ambrazevičius jį taip ir eufemizavo:

Ar nežinai, kad būs nor grečną grūdą
sulaukti,

Tai pirm to jisai tur grečną **šūdą** pakrėsti?
(Vd 267–268)

Tai pirm to jisai tur grečną **mėšlą** pakrėsti?

Ak! kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad biedžius toks su **šūdais** jiems
nepadėtų.

Taigi nebokite, klapai! kad, išmėždami
šūdus,

Kartais dėl visokių kvapų turite čiaudyt
(Vd 282–285)

Ir kad bėdžius toks su **mėšlu** jiems
nepadėtų

Taigi nebokite, klapai! kad išmėždami
mėšlus,

Net žiemos peizažo epizode, kur skatologinę leksiką K. Donelaitis vartojo purvo reikšme, J. Ambrazevičius *šūdus* nuosekliai keitė į *mėšlus*:

Iš debesų žiema po tam iškišusi galvą

Nei pikčiurna kokia su **šūdais** rudenio barės

Nei pikčiurna kokia, su **mėšlais** rudenio
barės

Ir su šalčiais jo šlapius nudegino darbus,

Ik ji jau po tam, rudens iškopusi **šūdus**,

Ik ji jau po tam, rudens iškopusi **mėšlus**,

Ant visų baisių klampynių kelią padarė

(Žr 29–33)

Tikėtina, kad J. Ambrazevičius čia nepasekė M. Biržiškos pavyzdžiu (pastarasis šiame epizode *šūdus* keitė į *purvus*), siekdamas nepakenkti hegzametrai. Vis dėlto, vietoj pirmosios kirčiuotės daiktavardžio *šūdas* pasirinkus trečiosios kirčiuotės daiktavardį *mėšlas*, išvengti metro pažeidimo nepavyko, mat sutampa tik pirmosios ir trečiosios kirčiuotės daugiskaitos galininko kirčio vieta, bet įnagininko ne (*su mėšlais rudenio barės*). Šį hegzametro pažeidimą J. Ambrazevičius galėjo nesunkiai

19 *Selbst schon Einer beim Essen am Tisch Unflätiges sagte* (Donalitus 1869: 39).

išspręsti daugiskaitą pakeisdamas vienaskaita (*su mėšlu rudenio barės*), bet gali būti, kad literatūrologas buvo išmokęs šį daiktavardį kirčiuoti ne pagal trečiąją, bet pagal pirmąją kirčiuotę, tad manėsi hegzametro nepažeidęs.

Reprezentacinio *Metų* leidimo (1940) rengėjas eufemizavo ne tik visus žodžio *šūdas* pavartojimus, bet ir jo vedinius: *šūdvabalis*, *šūdinėti*. Vienintelės nepakeistos išliko *šūdleterės*, minimos „Vasaros darbų“ mėšlavežio epizode (Vd 155). Tai germanizmas, reiškiantis specialiai mėšlui vežti skirtą gardinį vežimą ([Ambrzevičius] 1940b: 191). Veikiausiai *šūdleterių* pavadinimas *Metų* leidimuose nebuvo keičiamas dėl neįprasto skambesio – Didžiosios Lietuvos skaitytojai šio padargo pavadinimą ne išsyk susiedavo su skatologine leksika. O ir pakeisti šį žodį nesuardant hegzametro nebuvo ku.

Liūdnesnė dalia ištiko K. Donelaičio pamėgtą *šūdvabalį* (šiuliakinės entomologijos terminais – mėšlavabalį, lot. *geotrupes stercorarius*)²⁰. Šis vabzdys K. Donelaičio poemoje minimas ne kartą, jam poetas skyrė ir pasakėčią. *Šūdvabalį* iš *Metų* J. Ambrzevičius perkrikštijo *juodvabaliu*. Manytina, pastaruoju pavadinimu „mėšlinis vabalas“ (rus. *навозный жук*, vok. *Mistkäfer*) vadintas kai kuriose lietuvių tar-mėse, nes pateko į kelis tarpukario bei sovietmečio žodynus (LRKŽ: 318; JB RLŽ 1933: 143; WLS 1 1932: 415; LKŽ 4 1957: 412). Vis dėlto *šūdvabalio* pavadinimas XVIII–XX a. žodynuose gerokai dažnesnis, o štai mėšlavabalis juose atsirado tik XX a. viduryje (DLKŽ 1954: 459).

Preciziškai „valydamas“ vulgarizmus iš poemos J. Ambrzevičius vietomis suardė poetinės frazės sąskambį, mat K. Donelaitis mėgo toje pačioje eilutėje minėti ir *šūdvabalį*, ir *šūdą*:

„Eik, – tarė, – **šūdvabali!** kur **šūdvabaliai**
pasilinksmin.
(Pl 457)

„Eik“, tarė, „**juodvabali**, kur **juodvabaliai**
pasilinksmin!

Juk žinai, kaip jis kasmets blogai rėplinėdams

Ir nei **šūdvabalis** kribždėdams **šūde** gyvena.

Ir, nei **juodvabalis** kribždėdamas, **mėšle**
gyvena.

(Vd 478–479)

Juk tu jau kaip **šūdvabalis** mėžinyj
pasirodai;

Ar girdi, kaip **šūdvabalis** jau **šūde**
pasmirdai.

(Rg 622–623)

Juk tu jau, kaip **juodvabalis**, mėžinyj
pasirodai;

Ar girdi, kaip **juodvabalis**, jau **mėšle**
pasmirdai.

²⁰ „Lietuvoje randamos penkios mėšlavabalių rūšys. Tai stambūs, tamsiai mėlini ar juodi vabalai, aptinkami po šviežių išmatų krūvelėmis, po kuriomis jie rausia gilius urvelius. Mėšlo urveliuose vystosi lervos“ (Pileckis 1976: 94).

Eufemizavo J. Ambrazevičius ir K. Donelaičio vartotą veiksmažodį *šūdinėti*:

Juk tu jau su savo namais, kasmets
šūdinėdams,

Sav ir mums, lietuvininkams, padarei daug
gėdos.

(Pl 457–458)

Juk tu jau su savo namais kasmets
mėšlinėdams

Kad pilvots koks ponpalaikis taip prasikeikia,
Tai jau ne dyvai, nes velniui jis pasidavęs,
Poterių gėdis ir dangaus paminėdams juokias;
Ir, kaip mūsų glūpi galvijai stipt užsigėidęs,
Kiaulėms ant garbės vis kiauliškai **šūdinėja**.

Kiaulėms ant garbės vis kiauliškai
niekinėja.

(Vd 126–130)

Kaip nurodo *Lietuvių kalbos žodynas*, *šūdinėti* reiškia „slankioti be reikalo“ (LKŽ-e: *šūdinėti*) – ne veltui „Pavasario linksmybėse“ šis veiksmažodis taikomas Slunkiui (Pl 458). J. Ambrazevičius jį pakeitė eufemizmu *mėšlinėti* (veikiausiai pagal analogiją, kaip ir kitur, tekste *šūdą* keisdamas *mėšlu*). Pastarojo veiksmažodžio viena iš reikšmių atitinka pakeistą vulgarizmą – „vaikštinėti, slampinėti“ (LKŽ-e: *mėšlinėti*).

Vis dėlto reprezentacinio *Metų* leidimo rengėjas nebuvo nuoseklus ir kitoje identiškos reikšmės poemos eilutėje (Vd 130) rinkosi kitokią eufemizavimo strategiją. Selmas „Vasaros darbų“ monologe peikia būrus, besivelniuojančius kaip ponai. Pastarųjų elgesį prilygina gyvuliui: nesimeldžia, juokiasi iš tikėjimo, be to, kaip ir kiaulės, nieko naudingo nedarba. Taigi frazėje „Kiaulėms ant garbės vis kiauliškai *šūdinėja*“ pastarasis veiksmažodis reiškia tą patį kaip ir „Pavasario linksmybėse“ – slankioja be darbo. Galbūt norėdamas dar labiau sušvelninti šią frazę, J. Ambrazevičius nesitenkino eufemizmu *mėšlinėja* (kurį rinkosi identiškos reikšmės frazėje „Pavasario linksmybėse“) ir pavartojo veiksmažodį *niekinėja*. *Lietuvių kalbos žodyne* nurodytos tik dvi jo reikšmės: „siausti, daryti kvailystes“; „vogti menkniekius, smulkmenas“. Nė viena iš jų „Vasaros darbų“ kontekste netinka, tad šiuo atveju J. Ambrazevičius iškreipė *Metų* originalo reikšmę.

Be skatologinės leksikos J. Ambrazevičiui užkliuvo ir *pautai*, nors *Metuose* jie vartojami tik paukščių kiaušinių reikšme:

Ant! paukšteliai po dangum, pulkais susilėkę,
Linksminas ir sumišai visur skraidydami juokias;

O keli tarp jų **pautus** rokuodami deda.

Ale palaukit tikt, iki **pautai**, jūsų padėti,

O keli tarp jų **kiaušus** rokuodami deda.

Ale palaukit tikt, iki **kiaušai** jūsų padėti

Bet literatūrologas „pamiršo“ paminėti, kad jo pristatytame leidinyje (daugiausia dėl dorovinės cenzūros) buvo iškupiūruotos 49 *Metų* eilutės (Krištopaitienė 2007: 34). Netiesiogiai apie tai šio leidinio recenzijoje užsiminė literatūrologas Antanas Vengris, išsakęs poreikį ateityje turėti ir „pilni, netaisyti-nedailinti Donelaičio raštai“ (1945: 182).

Analogiškai sutrumpinto, „pataisyto-padailinto“ 1950 m. K. Donelaičio raštų leidimo recenzijoje Vincas Mykolaitis-Putinas teksto kupiūras aiškino pedagoginiais sumetimais: esą plačiajam skaitytojų ratui skirta knyga galės būti sėkmingai naudojama ir mokyklose (Mykolaitis 1951: 115). Tokio poreikio iš tikrųjų būta, mat sovietų Lietuvoje senajai literatūrai skirta mokyklinė chrestomatija pasirodė tik 1952 metais. Vis dėlto net ir teisinant vulgarizmų cenzūrą pedagoginiais motyvais būtina pažymėti, kad kupiūrų gausa stalinmečio leidimai toli lenkė tuos pačius sumetimus pateikusių J. Ambrazevičiaus *Metų* leidimą. Antai nesyk šiame straipsnyje minėtą „Pavasario linksmybių“ sceną apie ponų ir būrų vaikus 1945 ir 1950 m. raštų rengėjai kupiūravo ne tik iškirpdami dveilį su veiksmažodžiu *męža* (kaip J. Ambrazevičius), bet ir šalinio kur kas didesnę teksto atkarpą (Pl 312–324), kurioje minimos *pridergtos buksvos*. Pastarąjį eufemizmą stalinmečio redaktoriai šalinio ir „Rudenio gėrybėse“ (Rg 446–448). Taigi jie grįžo prie XIX a. K. Donelaičio raštų rengėjų L. Rėzos ir A. Burbos su A. Miluku taikytų dorovinės cenzūros principų – braukė visas su organizmo šalinimo procesais susijusias scenas.

Pokariu buvo iškirpta ir L. Rėzos kupiūruota „Vasaros darbų“ scena apie išpuikusį piemenį, kuris nors ir jauno amžiaus (dar į patalą šlapinasi), bet jau reikalauja atlygio. J. Ambrazevičius šiame epizode eufemizavo tik obsceniškąjį *męža* (Vd 392), o štai stalinmečio redaktoriai pašalino visą piemens sceną (Vd 389–395)²². Vulgariniojo marksizmo viešpatavimo laikais jos veikusiai atsisakyta dėl kompleksinių priežasčių: poemos epizodas, kuriame baramas atlygio reikalaujantis piemuos, galėjo būti išcenzūruotas ne tik dėl dorovinių, bet ir dėl ideologinių motyvų. *Viežlybo*jo Krizo nusiskundimai išpuikusiais samdiniais nederėjo su marksizmo-leninizmo mokymu, pagal kurį samdiniai buvę pažangiausia kaimo socialinė klasė, o jų šeimininkai – išnaudotojai²³.

22 L. Rėza buvo iškirpęs dar didesnę teksto dalį, apimančią išplėtotą svarstymą apie darbininkų išpuikimą ir tinginystę (Vd 389–433), A. Burbos ir A. Miluko leidimo (1897) „Vasaros darbuose“ minimas vulgarizmas *męža* (neapsižiūrėjus?) išliko, nors „Pavasario linksmybėse“ buvo iškupiūruotas.

23 Vulgariniojo marksizmo *Metų* interpretaciją sukūręs Leonas Gineitis apvertė K. Donelaičio etinių verčių struktūrą: *viežlybą* Krizą paverė samdinių išnaudotoju, o *nenaudėlį* Dočį – pažangiu personažu, esą jau suprantančiu visuomenines savo sunkios padėties priežastis (Gineitis 1954: 107, 110–111, 113, 138). Kompleksinės motyvacijos kupiūra laikytina ir 1945, 1950 m. K. Donelaičio raštų leidimuose iškirpta „Rudenio gėrybių“ scena apie beraščius būrus Paikių ir jo pusbrolių, kurie skundžiasi mokytojais, kam šie mušą mokytis tinginčius jų vaikus, ir pažada atžalų į mokyklą iš viso nebesiūsią („Peklai ant garbės juos užaugyt pažadėjo“). Viena vertus, kupiūrą (Rg 832–838)

Skatologinę K. Donelaičio kūrinių leksiką stalinmečio redaktoriai eufemizavo tiksliai pagal J. Ambrazevičiaus parengtą leidimą. Tik vienu atveju A. Žirguly (Donelaitis 1950) nukrypo nuo reprezentacinio *Metų* leidimo: „Vasaros darbų“ eilutėje apie be darbo slankiojančius ponus („Kiaulėms ant garbės vis kiauliškai šūdinėja“, Vd 130) pakoregavo J. Ambrazevičiaus nevykusiai parinktą eufemizmą *niekinėja* į pagal prasmę tinkamesnį veiksmažodį *mėšlinėja*. (1945 m. leidime Vd 478–482 eilutės iškupiūruotos.)

J. Ambrazevičiaus pavyzdžiu pokario redaktoriai *šūdvabalį* nuosekliai keitė *juodvabaliu* ne tik *Metuose*, bet ir šio vabalo vardu pavadintoje pasakėčioje. Dėl „negražaus“ pavadinimo į mokyklinę K. Donelaičio kūrybos rinktinę tarpukariu nepakliuvusi „Pasakėčia apie šūdvabalį“²⁴ pirmąsyk nuo J. Šlapelio leidimo (1914) Lietuvoje pasirodė „padailinta“ antrašte – „Pasaka apie juodvabalį“. Kaip ir *Metuose*, pasakėčioje šūdvabalį K. Donelaitis tiesiogiai sieja su jo gyvenamąja aplinka (šūdu). Būtent iš šios charakteristikos kyla neigiamas personažo vertinimas: bjaurų gyvenimo būdą pasirinkęs vabzdys lyginamas su apsileidusiais būrais. Tik pasakėčioje omenyje turimas ne tiesioginis, o moralinis apsileidimas – polinkis į vagystes ir klastą.

Be „negražaus“ vabalo pavadinimo, pokario redaktoriai pasakėčios tekste nuosekliai keitė *šūdq* į *mėšlq* (keturiskart), bet keiksmožodį *sterva* (iš brus., rus. „begėdis, bjaurybė“), kuriuo vabzdžiai bara šūdvabalį (Pš 14), paliko nekeistą. 1945 ir 1950 m. K. Donelaičio raštų rengėjai iš tarpukario leidimų perėmė ir kitų K. Donelaičio vulgarizmų eufemizaciją: *pautus* keitė į *kiaušius* (Pl 342–343, Pl 536), *kekšę* – į *šelmę* (ŠD 21).

1945 ir 1950 m. K. Donelaičio raštų leidimų rengėjai vargiai galėjo savarankiškai spręsti vulgarizmų šalinimo klausimą. Veikiausiai tai buvo kolegialus Valstybinės grožinės literatūros leidyklos ir ano meto literatūros mokslo autoritetų sprendimas: 1945 m. leidimui pratarinę parašęs K. Korsakas buvo vienas įtakingiausių literatūrologų, o 1950 m. leidimo antraštinio lapo kitoje pusėje pažymėta, kad leidinys paruoštas konsultuojant K. Korsako anuomet vadovautam Lietuvių literatūros institutui (Donelaitis 1950: [2]). Be to, visi stalinmečio K. Donelaičio raštų rengėjai buvo M. Biržiškos arba J. Ambrazevičiaus mokiniai²⁵, mokėsi iš M. Biržiškos parengtų

.....
galėjo lemti vulgarizmas „per subinę drožia“, bet labiau tikėtina, kad pokario redaktoriai (kaip galbūt ir L. Rėza) norėjo nuslėpti šioje scenoje kritikuojamą būrų obskurantizmą.

24 Dalios Dilytės teigimu, K. Donelaičio pasakėčios pavadinimas turi galias tradicijas Antikos ir Viduramžių literatūroje: Ezopas, Romulas, Odonas iš Ceritonos sukūrė pasakėčias „Apie mėšlavabalį“. Tačiau Prūsijos lietuvininkų poeto pasakėčios siužetas yra originalus, neturi ankstesnio pavyzdžio (Dilytė 2014: 53–54).

25 V. Drazdauskas 1928 m. baigė Kauno „Aušros“ gimnaziją, kuriai anuomet vadovavo ir joje lietuvių kalbos bei literatūros mokė M. Biržiška. Z. Kuzmickis 1926 m. baigė lituanistiką Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, kur lietuvių literatūros istoriją taip pat dėstė M. Biržiška.

mokyklinių K. Donelaičio raštų, o tai neabejotinai darė įtaką jų redakciniams sprendimams. Kita vertus, nors A. Žirgulyš 1950 m. K. Donelaičio raštų leidime kone identišškai pakartojo 1945 m. leidimo kupiūras ir eufemizmus, politinei atmosferai šylant 1956 m. jis iš naujo persvarstė klasiko veikalų rengimo principus.

A. Žirgulyš parengtas reprezentacinis *Metų* leidimas (Donelaitis 1956) tapo lūžiu K. Donelaičio vulgarizmų cenzūros istorijoje. Tai pirmoji pilna (t. y. be kupiūrų) poemos teksto publikacija Lietuvoje nuo 1914 m. (J. Šlapelio) leidimo. Viena vertus, K. Donelaičio vulgarizmų legitimaciją plačiajam skaitytojų ratui skirtame leidinyje galėjo lemti anuometis poeto įsitvirtinimas nacionalinio kanono centre²⁶: nacionalinio klasiko kanoninė pozicija nebegali būti kvestionuojama, net jei peržengia leistinas poetinės kalbos ribas. Antra vertus, šias ribas plėtė ir laisvėjanti politinė atmosfera.

Vis dėlto šiuo atveju, kaip ir kitais čia aptartais K. Donelaičio kūrinų redagavimo atvejais, svarbus ir asmenybės faktorius. Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad atsisakyti keturis dešimtmečius trukusios *Metų* vulgarizmų cenzūros buvo sąmoningas paties redaktoriaus, ne leidyklos sprendimas. Lietuvos literatūros ir meno archyve esančiame A. Žirgulyš fonde saugomi dokumentai rodo, kad rengdamas 1956 m. leidimą A. Žirgulyš rinko medžiagą, turėjusią padėti pagrįsti sprendimą nebencenzūruoti K. Donelaičio vulgarizmų. Redaktorius ne tik parengė visų 1941, 1945, 1950 m. poemos leidimuose atliktų kupiūrų ir eufemizacijos atvejų sąrašą (Žirgulyš [s. a.]b), bet ir obsceniškų priežodžių bei mįslių sąrašą iš Jokūbo Brodovskio surinktų smulkiosios tautosakos pavyzdžių (Žirgulyš [s. a.]a)²⁷. Mašinraščio apačioje A. Žirgulyš ranka įrašyta – „Gauta iš J. Lebedžio“. Kaip tik 1956 m. Valstybinė grožinės literatūros leidykla publikavo Jurgio Lebedžio parengtą leidinį *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII amžiuje*. Jo redaktorius taip pat buvo A. Žirgulyš. Taigi jis anuomet paraleliai dirbo prie abiejų leidinių – Donelaičio *Metų* ir tautosakos rinkinio.

Matydamas, kad J. Lebedys neketina atsisakyti XVII–XVIII a. Prūsijoje surinktų obsceniškų tautosakos tekstų, A. Žirgulyš veikiausiai ryžosi pasinaudoti šiuo precedentu, sugrąžindamas originalią K. Donelaičio leksiką į 1956 m. *Metų* leidimą. Vis dėlto tarp šių dviejų leidinių būta skirtumo: J. Lebedys rengė mokslinį (paraleliai dokumentinį ir kritinį) teksto leidimą, o A. Žirgulyš ruošė reprezentacinį

.....
Laisvo klausytojo teisėmis tame pačiame fakultete 1931–1940 m. studijavo ir K. Korsakas. A. Žirgulyš 1937 m. įgijo lituanisto diplomą Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete, kur lietuvių literatūros istoriją dėstė J. Ambrazevičius.

26 Plačiau apie K. Donelaičio kanonizaciją sovietmečiu žr.: Putinaitė 2016; Safronovas 2013; Šeina, Kučinskienė 2024: 303–322.

27 Jokūbas Brodovskis savo vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne pateikė didžiausią ligi tol leksikografų surinktą smulkiosios lietuvių tautosakos korpusą. J. Lebedys jį vadino vienu pirmųjų folkloristų, pabrėžė, kad šis užrašinėjo visą išgirstą smulkiąją tautosaką, neatsirinkdamas „geros“, neatmesdamas „blogos“ (1956: 23).

(populiarių). Tad šiandien galime tik įsivaizduoti, kiek užsispyrimo jam anuomet prireikė siekiant įveikti K. Donelaičio vulgarizmų cenzūros inerciją, juolab turint omenyje, kad mokslinis (dokumentinis ir kritinis) *Metų* leidimas pasirodė tik po poros dešimtmečių – 1977 m. (parengė Leonas Gineitis ir Kazys Ulvydas).

Nors po 1956 m. reprezentacinio *Metų* leidimo Lietuvos skaitytojams pagaliau radosi galimybė susipažinti su visu poemos tekstu, mokykliniuose leidiniuose – senosios literatūros chrestomatijose ir mokiniams skirtose K. Donelaičio kūrinių rinktinėse – vulgarizmų cenzūra tęsėsi visą sovietų okupacijos laikotarpį. Daug sykių šiame straipsnyje minėtą sceną apie būrų ir ponų vaikus (Pl 312–324), taip pat epizodą apie į patalus besišlapinantį piemenį (Vd 389–395) sovietinių mokyklinių chrestomatijų ir K. Donelaičio kūrybos rinktinių rengėjai kupiūravo iki pat XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos (LC VIII 1952: 186; LC VIII 1954: 129; KD 1956: 16; KD 1959: 16; KD 1960: 16). Ir po 1968 m. mokyklinėse chrestomatijose neatsisakyta cenzūros, tik šias scenas imta kupiūruoti mažesne (dvieilio) apimtimi (Pl 312–313, Vd 391–392), t. y. šalintas vulgarizmas *męža*, bet toleruotas eufemizmas *pridergtas* (LL IX 1968: 45, 63; LL IX 1976: 50, 68; LLC IX 1982: 54, 71)²⁸. Abi kupiūros chrestomatijose išliko iki pat 1991 m., kai pasirodė literatūrologės Audronės Žentelytės parengtas X klasės skaitinių pirmasis leidimas (LLS X 1991).

Iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo mokykliniuose leidiniuose buvo tęsiama ir M. Biržiškos bei J. Ambrazevičiaus taikyta K. Donelaičio vulgarizmų eufemizacija: į šūdą pavirto → į nieką pavirto (Pl 353), šūdvalis (ir kitos šio žodžio formos) → juodvalis²⁹ (Pl 457; Vd 479; Rg 622–623; Pš 5, 10, 35, 38, 51, 54), šūdinėdams → mėšlinėdams (Pl 458), šūdinėja → niekinėja³⁰ arba mėšlinėja³¹ (Vd 130), šūdas (ir kitos šio žodžio formos) → mėšlas (Vd 268, 283–284, 479; Rg 623; Žr 30, 32; Pš 1, 10, 33, 37), šūdą pasakė → nieką pasakė (Rg 118).

Vienintelis iš J. Ambrazevičiaus taisytų vulgarizmų, kurį vėlyvuoju sovietmečiu (nuo 1968 m.) įsidrąsinta mokykliniuose leidiniuose palikti originalų, buvo žodis

28 Ankstesnėje bendroje publikacijoje su Aiste Kučinskiene įsivėlė klaida: teigta, kad nuo 1968 m. *Metai* IX klasės chrestomatijoje buvo pateikiami be kupiūrų (Šeina, Kučinskienė 2024: 307).

29 XX a. antroje pusėje nusistovėjus lietuvių entomologijos terminijai, juodvabaliais imta vadinti kita vabalų gentis (lot. *tenebrionidae*), tad šiuo laikotarpiu K. Donelaičio *šūdvalio* eufemizacija mokykliniuose leidiniuose griovė *Metų* ir šio vabalo vardu pavadintos pasakėčios logiką, mat nė vienas iš *tenebrionidae* genties vabalų po mėšlą nesirasia. Žr. Lešinskas, Pileckis 1967: 141; Pileckis 1976: 126–130.

30 Ši eufemizavimo variantą iš J. Ambrazevičiaus perėmė 1945 m. Donelaičio raštų leidimo rengėjai V. Drazdauskas ir Z. Kuzmickis, o iš jų – IX klasės literatūros chrestomatijos sudarytojai Julius Būtėnas, Salomėja Maceikienė, L. Mičiulytė (¹1952, ²1954).

31 Tokį eufemizmą šioje eilutėje pirmasis panaudojo A. Žirgulyš 1950 m. K. Donelaičio raštų leidime, o iš jo perėmė neįvardyti serijos „Mokinio biblioteka“ K. Donelaičio raštų rengėjai (¹1956, ²1959, ³1960) bei IX klasės lietuvių literatūros chrestomatijos sudarytoja Doma Galnaitytė (¹1968, ²1976, ³1982).

pautai (Pl 342–343, 536). Veikiausiai todėl, kad tuo laiku *kiaušai* šnekamojoje kalboje tapo ne mažiau obsceniški už *pautus*. Vėlyvojo sovietmečio chrestomatijose nebetaisytas ir pasakėčioje „Šuo Didgalvis“ minimas keiksmazodis *kekšė*³² (ŠD 21).

IŠVADOS

K. Donelaitis savo lietuviškoje kūryboje pasitelkė kasdienės būrų kalbos registrą su jam būdingu žodynu ir frazeologija. Žemasis literatūrinis stilius buvo sąmoningas poeto pasirinkimas. Jis leido perteikti XVIII a. Prūsijos lietuvių baudžiauninkų mentalitetą, gyvenimo ir bendravimo būdą, istorinę-socialinę atmosferą. Šis vadinamasis *liaudiškumas* nuo pat pirmosios *Metų* publikacijos buvo laikomas vienu esminių poeto kūrybos privalumų. Vis dėlto daliai XIX–XX a. K. Donelaičio skaitytųjų, jo raštų rengėjų ir vertintojų liaudiškos kalbos tikroviškumas rodėsi perteklinis, pažeidžiantis estetines normas, todėl reikalaujantis redaktoriaus įsikišimo. Didžiausiu tabu klasiko kūrybos redaktoriai laikė liaudiškus organizmo šalinimo procesų įvardijimus (*męža*, *šūdas* ir visus šio žodžio vadininius bei frazeologizmus).

K. Donelaičio vulgarizmus kupiūravę ir (ar) eufemizavę redaktoriai kliojęsi ne rašytinėmis institucionalizuotos cenzūros taisyklėmis, bet lingvistiniu *habitus*, viešosios kalbos ribų samprata. Papildomu stimulu cenzūruoti klasiko vulgarizmus tapo intensyvi K. Donelaičio kanonizacija XIX–XX a. lituanistikoje. Skirtingai nei poeto kūrinius leidybai rengę lingvistai (A. Schleicheris, G. Nesselmannas, J. Šlapelis), K. Donelaičio poemą ir pasakėčias traktavę visų pirma kaip vertingą liaudies kalbos pažinimo šaltinį, tą patį darbą atlikę literatai (L. Rėza, A. Burba, A. Milukas, M. Biržiška, J. Ambrazevičius) poetinę *Metų* ir pasakėčių kalbą svėrė estatinės vertės matu, todėl stengėsi iš jos išvalyti visa, kas, jų manymu, tą vertę galėjo sumenkinti. Vulgarizmų cenzūrą skatino ir lietuvių inteligentų ilgai kultivuotas romantinis išskirtinai taurios, subtilios ir dorovingos lietuvių tautos bei jos kultūros mitas.

K. Donelaičio vulgarizmų cenzūros raida rodo, kad pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo suformuotos griežtos literatūrinės kalbos dorovinės ribos. XIX a. – XX a. pradžioje dar pasitaikė necenzūruotų K. Donelaičio raštų leidimų, bet iš visų Lietuvos Respublikoje, taip pat sovietų bei nacių okupuotoje Lietuvoje iki chruščiovinio atlydžio (1956) publikuotų K. Donelaičio kūrybos leidimų buvo visiškai išvalyta skatologinė leksika ir kiti vulgarizmai. Mokyklinėse literatūros priemonėse K. Donelaičio vulgarizmų cenzūra tęsėsi ilgiausiai – iki pat nepriklaus

32 1945 ir 1950 m. K. Donelaičio leidimuose buvo sekama M. Biržiškos eufemizacija (*kekšė* → *selme*). 6-ojo dešimtmečio mokykliniuose skaitiniuose pasakėčia „Šuo Didgalvis“ mokiniams apskritai neteikta.

somybės atkūrimo. Taigi septynis dešimtmečius jaunoji lietuvių karta mokykloje skaitė, nagrinėjo, mintinai mokėsi „padailintus“ grožinės lietuvių literatūros pradininko kūrinius.

Tai neabejotinai paveikė lietuvių visuomenės supratimą tiek apie K. Donelaičio kūrybą, tiek apie leistinas literatūrinės kalbos ribas. Sovietmečio rašytojų interiorizuotą sociokultūrinį tabu 1984 m. pirmąkart viešai įvardijo Saulius Tomas Kondrotas:

Keiksmažodžių, žargono, slengo nėra mūsų literatūroje ne todėl, kad jų nėra mūsų liaudyje, o todėl, kad rašytojai jaučiasi dorovės mokytojais, mentorais, o kalbininkai, nustatinėjantys normas, kupini moralinių prietarų. [...] Mes tarsi ganėtinai apsišvietę, dairomės po pasaulį [...], bet kai sėdamės už stalo, mumyse nubunda moralizuotojas ir sako: „Nerašyk šitaip. Švietimo darbuotojams nepatiks. Pensininkai pakels skandalą. Tai nemoralu. Bręstančiam jaunimui tas nesveika.“ Ir mes paklūstam mumyse įsispraudusiam moralizuotojui (1984: 4)³³.

Į S. T. Kondroto kritiką netruko atsiliepti kalbininkai ir redaktoriai. Leksikologės Bitės Steponavičiūtės reakcija rodo, kad XX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje grožinei literatūrai vis dar keltas uždavinys mokyti skaitytoją pavyzdinės („gražios“) bendrinės kalbos:

Grožinė literatūra moko mąstyti, moko ir kalbėti. Kalbėti gražiai arba negražiai. Skaitytojas gali net nežinoti, kokios nuomonės laikosi vienu ar kitu klausimu kalbininkai [...], bet jis gana nesunkiai prisimins, kad taip pasakė rašytojas (1985: 4).

Šiandien galime tik spėlioti, ar nefiltruojama originali K. Donelaičio kūrinių leksika būtų galėjusi paskatinti didesnę lietuvių rašytojų atvirumą kasdienei, liaudiškai kalbai grožinėje literatūroje.

Nors šiame straipsnyje analizuotas tik K. Donelaičio vulgarizmų cenzūravimo atvejis, jis liudija bendrą stačiokiškos liaudies leksikos ribojimo dinamiką viešojoje lietuvių kultūroje – nuo XIX a. pabaigos augusią kontrolę, išsilaisvinimą iš jos atkūrus nepriklausomybę 1990 metais. Tik XXI a. etnologai atsigręžę į lietuvių folkloristikos užribyje ilgai buvusias paliktas obsceniškas liaudiškas paremijas, *dainuškas* ir mįsles (Vengrytė-Janavičienė 2023; Stundžienė 2020; Vingrys 2023), vertimo specialistai ėmėsi nagrinėti dorovinę savicenzūrą (po)sovietinio laikotarpio pasaulio literatūros vertimuose į lietuvių kalbą (Černiuvienė, Jakutytė 2019; Černiuvienė 2024), o lingvistai – kvestionuoti puritonišką lietuvių leksikografiją (Melnikienė 2006).

33 Už šią nuorodą esu dėkinga kalbininkei Eglei Jankauskaitei.

Atskirai verta paminėti Neringos Markevičienės disertacinį tyrimą apie Balio Sruogos *Dievų miško* redagavimą (disertacija 2012 m., monografija 2014 m.). Iš šio romano pokario redaktoriai pašalino (lietuviškais eufemizmais pakeitė) lagerio atmosferą, prižiūrėtojų mąstyseną ir elgesį perteikti turėjusius lenkiškus ir vokiškus keiksmažodžius (*kurwamac, sterva, vyperdalivaj, Sheisse, blöde Sauhund*; Markevičienė 2014: 251–257). Įdomu, kad vienas iš B. Sruogos kūrinių sudarkiusių redaktorių buvo V. Drazdauskas – tas pats, kuris cenzūravo ir 1945 m. K. Donelaičio raštų vulgarizmus. Skirtingai nei grožinės literatūros pradininko kūriniai, po 1990 m. galutinai „atgavę“ savo pirminę originalią leksiką visuose leidimuose (įskaitant mokyklinius), *Dievų miškas* net atkūrus nepriklausomybę kol kas tiek akademiniuose B. Sruogos raštuose (1997), tiek jais besiremiančiose mokyklinėse priemonėse funkcionuoja tik redaktorių eufemizuotu pavidalu³⁴. Šis atvejis rodo, kad dorovinė cenzūra, skirtingai nei politinė, dažniau neatpažįstama ir nepripažįstama prievartine, nepateisinama intervencija į autorinį tekstą.

SANTRUMPOS

Pl – „Pavasario linksmybės“.

Pp – „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“.

Pš – „Pasaka apie šūdvalį“.

Rg – „Rudenio gėrybės“.

ŠD – „Šuo Didgalvis“.

Vd – „Vasaros darbai“.

Žr – „Žiemos rūpesčiai“.

ŠALTINIAI

- Biržiška Mykolas 1916. *Lietuvių dainos*: vidurinėms mokykloms vadovėlis, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija.
- Biržiška Mykolas 1917. *Lietuvos geografija*: vidurinėms mokykloms vadovėlis, d. 1: *Prigimtis*, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija.
- Biržiška Mykolas 1918a. *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais*: priedėlis prie Duonelaičio raštų ištraukų mokyklos reikalui, Vilnius: Lietuvių mokslo draugija.
- Biržiška Mykolas (par.) 1918b. *Duonelaičio raštai*, mokykloms parinko ir paaiškino M[ykolas] Biržiška, Vilnius: Lietuvių mokslo draugijos leidinys.
- Biržiška Mykolas (par.) 1927. *Iš Adomo Mickevičiaus raštų*, antras paveiksluotas leidimas, vertimus mokykloms parinko ir patvarkė M[ykolas] Biržiška, Kaunas: Vairas.
- BS LRŽ 1933 – B[enjaminas] Sereiskis, *Lietuviškai-rusiškas žodynas = Литовско-русский словарь*, Kaunas: Med. D-ro A. Lapino ir Grigorijaus Volfo leidinys.
- Burba Aleksandras, Milukas Antanas (par.) 1897. *Kristijono Donelaiczio Rasztai*, Shenandoah: Išleista kasztais kunigų A. Burbos ir A. M. Miluko.

34 Šiuo metu N. Markevičienė rengia naują *Dievų miško* leidimą, kuriame bus atkurtas autorinis *Dievų miško* teksto variantas. Knyga turėtų pasirodyti 2026 metais.

- [Daukantas Simonas] 1842. *Abecieļa lijtuvīū-kalnienū ir ziamajtiū kalbos*, Petropilīe: Isspausta pas K. Kraju.
- DLKŽ 1954 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, atsakingasis redaktorius Jonas Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Donaleitis Christian 1865. *Litauische Dichtungen*, erste Volständige Ausgabe mit Glossar von August Schleicher, St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg: Eggers u. Comp., Riga: N. Kymmel, Leipzig: Leopold Voss.
- Donalitis Christian 1869. *Littauische Dichtungen*, nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar herausgegeben von G. H. F. Neselmann, Königsberg: Verlag von Hübner & Matz.
- Donelaitis Kristijonas 1950. *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Donelaitis Kristijonas 1956. *Metai*, iliustravo V[ytautas] Jurkūnas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Donelaitis Kristijonas 2015. *Raštai 1: Metai*: dokumentinis ir kritinis leidimas, sudarė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Donelaitis Kristijonas 2019. *Raštai 2: Poetiniai tekstai: Metų eilutės ir žodžių junginiai, Metų fragmentas*, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, *pasakėčios, eilėraščiai, kiti eilavimai*: dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai, sudarė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermantytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Hesiodas 2019. *Darbai ir dienos*: poema, iš sen. graikų k. vertė, įvadą ir komentarus parašė Arnoldas Kazimierėnas, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.
- JB RLŽ 1933 – J[onas] Baronas. *Rusų lietuvių žodynas = Русско-литовский словарь*, Kaunas: Sakalas.
- KD 1956 – K. Donelaitis (Serija „Mokinio biblioteka“), Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- KD 1959 – K. Donelaitis (Serija „Mokinio biblioteka“), antrasis papildytas leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- KD 1960 – K. Donelaitis (Serija „Mokinio biblioteka“), trečiasis leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- Krėvė-Mickevičius Vincas (par.) 1934. *Patarlės ir priežodžiai 1*, Kaunas: Hum[anitarinių] mokslų fak[ulteto] Tautosakos kom[isijos] leidinys.
- Kuzmickis Zigmantas 1932. *Lietuvių literatūra 2: Senoviniai raštai, bažnytinė literatūra ir Duonelaičio kūryba*: vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, Kaunas: Sakalas.
- LC VIII 1952 – *Literatūros chrestomatija VIII klasei*, sudarė J[ulius] Būtėnas, S[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- LC VIII 1954 – *Literatūros chrestomatija VIII klasei*, sudarė J[ulius] Būtėnas, S[alomėja] Maceikienė, L. Mičiulytė, antrasis leidimas, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.
- LDDLL – *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: Nebst einer Historischen Betrachtung der Littauischen Sprache; Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick, mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesammelt von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes, Königsberg: druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747.*
- Lietuvių mokslo draugijos... 1918-01-29. Lietuvių mokslo draugijos Vadovėliams leisti komisijos posėdžio protokolai nr. 2, Vilnius, 1918 m. sausio 29 d., *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*, f. 29-97, l. 1v-2v.

- Lietuvių mokslo draugijos... 1918-10-02-04. Lietuvių mokslo draugijos XII visuotinio susirinkimo protokolas, Vilnius, 1918 m. spalio 2-4 d., *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas*, f. 22-4, l. 34r-43v.
- LKŽ 4 – *Lietuvių kalbos žodynas 4: I-J*, redakcinė kolegija: Z[uzana] Jonikaitė, J[onas] Kabelka, J[onas] Kruopas, K[azys] Ulvydas (atsak. redaktorius), B[ronė] Vosilytė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- LKŽ-e – *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninė versija (www.lkz.lt).
- LL 1912 – *Litauisches Lesebuch von Prof. Alexander Kurschat 2*, Tilsit: Buchdruckerei J. Reylaender & Sohn.
- LL IX 1968 – *Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė D[oma] Galnaitytė, Kaunas: Šviesa.
- LL IX 1976 – *Lietuvių literatūra IX klasei* (serija „Mokinio biblioteka“), sudarė Doma Galnaitytė, antrasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa.
- LLC IX 1982 – *Lietuvių literatūros chrestomatija IX klasei*, trečiasis pataisytas leidimas, sudarė Doma Galnaitytė, trečiasis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa.
- LLLRŽ – *Lietuviškai-latviskai-lenkiskai-rusiskas žodynas kun. M. Miežinio = Leišu-latviešu-pūlu-krievu vārdnīca nū Miežiņa = Litewsko-lotewsko-polsko-rossyski słownik Ks. Miežinisa = Литовско-Латышско-Русский словарь М. Межинуца*, Tilžėje: Spausdinta kasštais M. Noveskio, 1894.
- LLS X 1991 – *Lietuvių literatūros skaitiniai X klasei: Nuo raštijos pradžios iki XIX a. vidurio*, sudarė A[udronė] Žentelytė, Kaunas: Šviesa.
- LRKŽ – *Lietuvių ir rusų kalbų žodynas*, sudarė D-ras J[urgis] Šlapelis = *Литовско-русский словарь, составил Юргис Шлапелис*, Vilniuje: M. Šlapelienės knygyno leidinys, 1921.
- Nutarimas... 1981. „Nutarimas Nr. 12“, in: *Literatūra ir kalba 17: Vincas Krėvė-Mickevičius*, Vilnius: Vaga, p. 267.
- Rėza Liudvikas (par.) 1818. *Das Jahr in vier Gesängen*: ein ländliches Epos aus dem Lithauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitiutis, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol., Königsberg: gedruckt in der Königl. Hartungschen Hofbuchdruckerei.
- Rėza Liudvikas (sud.) 1825. *Dainos, oder Litthauische Volkslieder*, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg; nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei.
- SKMD – *Skaitymo knyga mažiems ir dideliems*: Išrinktieji raštai mūsų raštininkų su jų biografijomis ir paveikslais, sutaisė J[uožas] Gabrys, Tilžė: Spaudė E. Jagomastas, 1908.
- Spaudai cenzūruoti... – Spaudai cenzūruoti laikinos taisyklės, nuorašas, [Kaunas], 1927 m. lapkričio 18 d., *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 394, ap. 5, b. 288, l. 80r-80v.
- Sruoga Balys 1997. *Raštai 4: Proza: Kas bus, kas nebus, bet žemaitis neprašus; Sankarta; Dievų miškas; Ankstyvoji proza, fragmentai*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera.
- Šlapelis Jurgis (par.) [1914]. *Kristijono Duonelaičio raštai*, pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano sutaisė J[urgis] Šlapelis, penktas išleidimas, Vilnius: M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno išleidimas.
- WLS 1 1932 – *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache: Litauisch=Deutsch 1: A-K*, bearbeitet von Dr. Max Niedermann, Dr. Alfred Senn, Dr. Franz Brender = *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas: Lietuviškai vokiška dalis 1: A-K*, sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, F. Brender'is, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- WLS 2 1883 – *Wörterbuch der Littauischen Sprache von Friedrich Kurschat 2: Littauisch-Deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung Waisenhausen.

- WLS 4 1963 – *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache: Litauisch=Deutsch 4: Sl–T*, bearbeitet von Dr. Alfred Senn, Dr. Anton Salys = *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas: Lietuviškai vokiška dalis 4: Sl–T*, sudarė A. Senn'as, A. Salys, Heidelberg: Carl Winters Universitätsverlag.
- Žirgulyš Aleksandras [s. a.]a. Brodovskio etc. obsceniškos vietos, [s. n.], [s. a.], *Lietuvių literatūros ir meno archyvas*, f. 188, ap. 1, b. 20, l. 11–12.
- Žirgulyš Aleksandras [s. a.]b. K. Donelaičio „Metų“ trivialios vietos, [s. n.], [s. a.], *Lietuvių literatūros ir meno archyvas*, f. 188, ap. 1, b. 20, l. 7–10.
- Žmonių žodžio gaminiai... 1924. „Žmonių žodžio gaminiai“, *Keturi vėjai* 1, 1924, p. 40.

LITERATŪRA

- Alantas Vyt[autas] 1935. „Ar tai mokslas?“, *Lietuvos aidas*, sausio 9, p. 4.
- [Ambrasevičius Juozas] 1940a. „Metų leidimai“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai*, spaudai paruošė [Juozas] Ambrasevičius, iliustravo medžio rašiniai V[ytautas] K. Jonynas, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, p. 179–185.
- [Ambrasevičius Juozas] 1940b. „Žodynėlis“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai*, spaudai paruošė [Juozas] Ambrasevičius, iliustravo medžio rašiniai V[ytautas] K. Jonynas, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, p. 186–192.
- Ambrasevičius [Juozas] 1941. „Būrų kultūros poetas“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai*, spaudai paruošė J. Ambrasevičius, [Kaunas: s. n.], p. 186–197.
- B. 1914. „Kristijono Duonelaičio Raštai“, *Ateitis* 3 (38), p. 142–143.
- B[alys] [Jonas] 1937. „Pratartis“, in: *Lietuvių sąmojus: liaudies anekdotai*, spaudai paruošė Jonas Balys, Kaunas: Sakalas, p. 3–7.
- Baranauskas Antanas 1970. *Raštai* 2, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga.
- Binkis Kazys 1924. „Laiškas apie gegnes, spalius, vėjus, poeziją, poetus ir kitokius daiktus“, *Keturi vėjai* 1, p. 62–63.
- Bourdieu Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*, edited by John B. Thompson, translated by Gino Raymond and Matthew Adamson, Cambridge: Polity Press.
- Buddensiegas Hermannas 2002. „Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone“ (1966), in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra* 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 178–216.
- Citavičiūtė Liucija 2014. „Martynas Liudvikas Rėza – pirmasis Kristijono Donelaičio kūrybos publikuotojas“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai 4: Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 19–51.
- Citavičiūtė Liucija 2018. „Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai 5: Prūsijos lietuvių dainos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 17–52.
- Černiuvienė Liucija 2024. „Moralinė cenzūra sovietmečiu: Ponios Bovari metafora“, in: *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva 1940–1990*, sudarė Nijolė Maskaliūnienė, Ingrida Tatolytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 389–409.
- Černiuvienė Liucija, Jakutytė Rūta 2019. „Lietuviškasis Michelis Houellebecq'as: vertimo paradoksalai“, *Literatūra* 61 (4), p. 122–137.
- DeJean Joan E. 2002. *The Reinvention of Obscenity: Sex, Lies, and Tabloids in Early Modern France*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Dilytė Dalia 2005. *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Dilytė Dalia 2014. *Kristijono Donelaičio pasakėčios*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Elias Norbert 2000. *The Civilizing Process, Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, translated by Edmund Jephcott, Malden: Blackwell.

- Fray Peter, Labère Nelly (ed.) 2021. *The Politics of Obscenity in the Age of the Gutenberg Revolution: Obscene Means in Early Modern French and European Print Culture and Literature*, New York: Routledge.
- Gineitis Leonas 1954. *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Gottsched Johann Christoph 1730. *Verfuch einer Critifchen Dichtkunft vor die Deutschen; Darinnen erftlich die allgemeinen Regeln der Poesie, hernach alle befondere Gattungen der Gedichte, abgehandelt und mit Exempeln erläutert werden: Uberall aber gezeigt wird Daß das innere Wesen der Poesie in einer Nachahmung der Natur bestehe*, Leipzig: Verlegt Bernhard Christoph Breitkopf.
- Guillory John 1993. *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Iš vyskupo M. Valančiaus... 1901. „Iš vyskupo M. Valančiaus kronikos“, *Žinyčia* 3, 1901, p. 94–96.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2019. „Didžiosios dainų knygos: lietuvių dainynų mokslinės edicijos pradmenys brolių Juškų folkloro publikacijose“, *Tautosakos darbai* 57, p. 200–223.
- Jakaitienė Evalda 2010. *Leksikologija*: studijų knyga, antras pakartotinis leidimas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- [Jakštas Adomas] A. J. 1914. „Kristijono Duonelaičio Raštai“, *Draugija* 22 (86), p. 187.
- Jonynas Ambraziejus 1962. „Pratarmė“, in: *Lietuvių tautosaka 1: Dainos*, redaktorius Ambraziejus Jonynas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 5–34.
- Jonynas Ambraziejus 1989. *Liudvikas Rėza tautosakininkas*, Vilnius: Mokslas.
- Jovaišas Albinas 1969. *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga.
- Kensminienė Aelita 2001. „Kūniškumas lietuvių mįslėse – liaudies juoko kultūros įnašas“, *Tautosakos darbai* 14 (21), p. 182–196.
- Keršytė Nijolė 2024. „Cenzūra kaip ideologijos gynybinis pamušalas“, in: *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis: Lietuva 1940–1990*, sudarė Nijolė Maskaliūnienė ir Ingrida Tatolytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 37–106.
- Kondrotas Saulius Tomas 1984. „Dėl literatūros kalbos“, *Literatūra ir menas*, gruodžio 8 d., p. 4.
- Korsakas Kostas 1945. „Donelaitis ir jo ‘Metai‘“, in: Kristijonas Donelaitis, *Metai. Pasakėčios*, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 5–14.
- Krištopaitienė Daiva 2004. „Kristijono Donelaičio raštų leksika ir jos redagavimas“, *Senoji Lietuvos literatūra* 18, p. 252–264.
- Krištopaitienė Daiva 2007. *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (*Lietuvių tekstologijos studijos* 1), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Krištopaitienė Daiva 2014. „Pirmasis Metų leidimas: redakcinės pastabos“, in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai 4: Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 53–59.
- Lebedys J[urgis] 1956. „Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai“, in: *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 5–40.
- Lešinskas A[ntanas], Pileckis S[imonas] 1967. *Vadovas Lietuvos vabzdžiams pažinti*, Vilnius: Mintis.
- [Maironis] 1906. *Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu*, parašė Maironis (S. M-lis), trečią kartą atspausa ir partaisyta, Petropilis: išleista Lietuvių laikraščio pinigais.
- Markevičienė Neringa 2014. *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija: monografija*, (*Lietuvių tekstologijos studijos* 3), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Melnikienė Danguolė 2006. „Žodyno antraštynas ir nenorminė leksika“, *Kalbotyra* 56 (3), p. 108–113.
- Mykolaitis V[incas] 1951. „Naujas Kristijono Donelaičio raštų leidimas“, *Pergalė* 2, p. 115–118.
- Nesselmannas G[eorgas] 2002. „[K. Donelaičio raštai tekstologiniu požiūriu]“ (1869), [vertė Leonas Gineitis], in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra* 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 50–58.
- Pakalnė Kostas 1941. „Kristijonas Donelaitis. Metai“ [recenzija], *Mokykla ir gyvenimas* 5, p. 238.

- Petreikis Tomas 2013. „Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais“, *Knygotyra* 61, p. 325–344.
- Pileckis Simonas 1976. *Lietuvos vabalai*, antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Mokslas.
- Putinaitė Nerija 2016. „Kristijono Donelaičio 250-ųjų metinių minėjimas 1964 m.: Veiklūs inteligentai, nematomas Sniečkus ir suklustotas Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*: straipsnių rinkinys, sudarė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- [Rėza Liudvikas] 2014. „Pratarmė“, [vertė Liucija Citavičiūtė], in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai 4: Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 123–135.
- [Rėza Liudvikas] 2018. „Straipsnis ‘Apie lietuvių liaudies poeziją’“ [1818], in: Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai 5: Prūsijos lietuvių dainos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 97–106.
- Ročka Marcelinas 1990. „Dėl K. Donelaičio literatūrinių studijų“ (1965), in: *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, Vilnius: Vaga, p. 62–74.
- Safronovas Vasilijus 2013. „Tarp konflikto ir suartėjimo: Donelaičio simbolio aktualizavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pabaigoje Prūsijos Lietuvoje ir Klaipėdos krašte“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 26, p. 148–165.
- Sauka Leonardas 1968. „Lietuvių vestuvinės dainos“, in: *Literatūra ir kalba IX: Dainuojamosios tautosakos klausimai*, Vilnius: Vaga, p. 7–296.
- Schleicheris A[ugustas] 2002. „[Apie K. Donelaičio raštus]“ (1865), [vertė Leonas Gineitis], in: *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, parengė Leonas Gineitis, (*Senoji Lietuvos literatūra* 13), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 43–45.
- Steponavičiūtė Bitė 1985. „Kalbos problemų sąpuoklėse“, *Literatūra ir menas*, vasario 16 d., p. 4.
- Stundžienė Bronė 2020. „Lietuvių talalinė: šiaip ir anapus leidžiamo juoko ribų“, *Tautosakos darbai* 59, p. 177–208.
- Šeina Viktorija 2016. „Tarpukario Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*: straipsnių rinkinys, sudarė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 159–176.
- Šeina Viktorija 2021. *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczus lietuvių literatūros kanone 1883–1940*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Šeina Viktorija, Kučinskienė Aistė 2024. *Mokyklinis lietuvių literatūros kanonas: Šimtmečio raidos rekonstrukcija*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- T. 1924. „Dievukai“, *Keturi vėjai* 1, p. 65.
- Vaicekauskas Mikas 2020. „Redaguoti Donelaitį: Kristijono Donelaičio *Metų* redagavimas ir jo socio-kultūrinis kontekstas“, *Naujasis Židinys-Aidai* 4, p. 38–45.
- Vengris Ant[anas] 1945. „Donelaičio „Metai ir pasakėčios“, *Pergalė* 6, p. 179–182.
- Vengrytė-Janavičienė Edmunda 2023. „Tenesidyvija, kas su šia medžiaga turės reikalo“, *Tautosakos darbai* 18 (25), p. 134–139.
- Vingrys Martynas 2023. „Obsceniškosios lietuvių paremijos: užrašymo ir skelbimo ypatumai“, *Tautosakos darbai* 65, p. 174–192.
- Zemlevičiūtė Palmira 2021. *Žmogaus lytinių organų pavadinimai XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios populiariamuosiuose medicinos raštuose*: mokslo studija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- [Žilinskas Jonas] J...s 1897. „Kristijono Donelaiczio rasztai“, *Vienybe Lietuvninku* 20, p. 241.
- Žirgulyš Aleksandras 1989. *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Mokslas.